

„Droschak“
ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arrosienne.

ԴՐՕՇԿԿ

Adresse:
RÉDACTION DU JOURNAL
„Droschak“
GENEVE (Suisse).

“ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՆԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ” ՕՐԳԱՆ

Ս Ի Մ Է Օ Ն Զ Ա Ի Ա Ր Ե Ա Ն

Նոր, անասելի վիշտ, նոր, աղետալի հարստ — նորեն սուգ ու հեծեծանք մեր շարքերում: ՍԻՄԷՕՆ ԶԱՆԱՐԵԱՆԸ չկայ այլ ևս... Ո՛վ անգուժ ճակատագիր... Գերեզման է իջնում հայ ժողովրդի ամենամարուր և ամենախնամակալ զուակներից մինը, հայկական ուսման արևմտյան համոզման գրուշակները, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցության հուշակալ բարոյները:

ԱՆՏԱՆ վիշտ է պատում մեզ այս սողերը շարելիս...—մենք որ գեռ նոր, ընդամենը կես ժամ առաջ շարաշուք հեռագրից՝ ստացել էինք մեր սիրելի ընկերոջ նամակն ու խորհուրդները, գրած սովորական անեղով ու անպարտերով: Ինչքան սարսափելի և անողբ մե, մահ...:

Ո՛վ կարող էր մասնել, թե այդ կուռ ու ըլուռ մարմինը, որ այնքան կոփել էր անկերը ու շարքաշ թափառումների մեջ, ֆիզիկական և հոգեկան անհասնի զրկանքներում, որ մի ճշմարիտ հնոց էր անսահման ենթագիտի—մշտապես ետուն, վառուղ ու հրդեհառդ—ո՛վ կարող էր մասնել, թե նա այդպես վաղաժամ պիտի հրաժեշտ սար մեղնից... պիտի կարուք այդ գեղեցիկ կեանքի թելը, որ ասանեակ սարիներ ալեկոնել էր իր ժողովրդի ցուներով և անդուլ զոհարել էր զաշտամուրք... Գաղափարին...

Լացի՛ր, հայ երիտասարդություն—էլ չկայ քո սիրտն ընկերն ու վարպետ. 23 տարի շարունակ, իզկատի մի ծայրից մյուսը՝ «Զուարթան» անունը Նզնութեան ու Ընձևերություն անուն էր, զուտ և Յոյսի անուն էր, Ուղղամտություն և անկաշառ զեհանձնություն անուն էր:

Լացի՛ր, հայ ժառանգականություն. մտքից քո լուսագոյն ճրագներից մինը, շատ չեն մեր մասուր անպարտ մեջ Զուարթանի պես համայնագետ իմացականություններ և բարոյական արվարներ:

Ողբա՛, հայ ժողովուրդ, անտեր, գաղաղամ հայ պրոլետարիատ, գնա՛ց քո գարվիշ-բարոյչէլ որ հոգով ու մարմնով ձուլվել էր քեզ հետ, որ ճաշակեց կեանքի բոլոր գառնությունները յանուն քո բարեկեցություն, որ սիրում էր քեզ մի բնորոշ արգանական, բնազգային սիրով... և որ իբրև մի անողբ խորաշուն, կուսակցության գերագոյն դասուար, գրո՛հ էր ապիտ շարունակ, ալ ու ձախ, մի սրբազան, ինքնաբերական ցատուով, մարտկում էր քո ծոցի մեջ բուն զբառ ամեն սեսակ ցեղերի, մարտկում էր ամեն բան՝ ինչ որ կեղծ է, վատ է, ստոր է, գանձիկ է...:

Ողբա՛, դաշնակցական երիտասարդություն... Գերաստֆորից յետոյ — Սիմեոնը... Ը. Ս. գրուշակափերից մեջ և ընթացք սուր աղցունքներով...

Հ. Յ. Գ Ա Շ Ե Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ե Օ Թ Ն Ե Ր Ո Ր Կ Ը Ն Գ Ի Զ Ա Ն Ո Ւ Ր Ժ Ո Ղ Ո Վ Ի Ն Ո Ր Ո Շ Ո Ւ Մ Ն Ե Ր Ը

(ԱՄՓՈՒՄ ԵՒ ԲԱՂԱՍՔՆԵՐ)

Զ.-րդ Ընդհ. ժողովին որոշման համաձայն Զ.-րդ Ընդհ. ժողովը պիտի զուտարեր 1913-ի յուլիս ամսուն Բայջ մէկ կողմէն Բալկանեան պատերազմի հետեւեցող Թիւրքիոյ տնտեսական քանակական սահմանադրական անոր զուգընթաց մասհատութիւնները արգելք եղան, որ նախնական պատրաստութիւնները փութացան: Միւս կողմէն Օսմ. Հայաստանի ղեկավար մարմիններու կողմէ գրած պահանջը՝ ժողովը երկրին մէջ զուտարելու մասին, ձգտեցին ժողովին վերջնական հրահրուել, որ, ուր ուրեմն, տեղի ունեցաւ Մեծ Հայքի մէջ:

Ժողովը բացեցաւ օգոստոս 17-ին, իրաւասու 18 մարմիններէն 14-ի մասնակցութեամբ, տեղեկ մէկ շաբաթ, ունեւաւով 14 նիստ:

Ժողովը սեղմ օրակարգ մը ունեւ, ներկած հատուն ու անմիջական լուծում պահանջող խնդիրներու: Օրակարգի սպառումն ետք հարկ դատուեցաւ շեշտել, թէ անխախտ է ի զորու կը մնան նախորդ Զ.-րդ Ընդհ. ժողովի բոլոր այն որոշումները, որոնց չէ դպած այս Զ.-րդ ժողովը իր նոր որոշումներով: Ասոնց ամփոփումը ահա կը բերենք ստորեւ:

Ա. Հ. Յ. ԴԱՏԱՎՅՈՒԹԵԱՆ ԱՅԵՒԱՅՆ ՎՅՈՒՄՆԵՐՈՒ (section) ՓՈՒՅՄԱՐԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Նկատելով, որ հայ ժողովրդի բաժնեւած ԸԱՄԸ արբեր բաղաբական հաստատներու՝ հետեւեցող է մրցակից զորոցի պետութիւններուն նաճողական և արկածախնդիր բաղաբականութեան, որով տնտեսագիտական և բարոյագիտական սուտեան են թէ յաղթողները և թէ պարտականները:

Նկատելով, որ ապագային ևս՝ նորանոր պատերազմներու պատճառելիք բարոյական, նրկական և կենսաբան հոգեւոր զոհերուն հանդէպ չկայ ուրեք գրաւական թէ մրցակից պետութիւններու սահմաններուն փոփոխումէն կրնայ արմատապէս ապահովել հայ աշխատաւոր դասին անասական, ազգային և մարդկային իրաւունքները, ընդունելով միանգամայն, որ ամեն մի կուսակցական, իրեր որոշ պետութեան մը բաղաբացի, իր պետութեան մէջ վայելած համապետական իրաւունքներուն հետ ունի և համապետասիրան պարտաւորանք ու թիւնները, զինք պարտաւոր պետութեան հանդէպ:

Ընդհ. ժողովը կ'որոշէ.

1. Բաղաբական բարգաւթիւններու ամեն՝ համախորհուրդ ընկերակարական միւս կուսակցութիւններուն՝ օրինական բոլոր հարաւոր միջոցներով կանխել զինք և ընդհարումները. իսկ

պատերազմի պարագային՝ ամեն բաղաբացի կը կատարէ իր բաղաբացական պարտականութիւնը իր պետութեան հանդէպ: Իր զործունեութեան թաւոր հանրապետոյ այլեւայլ պետութիւններու մէջ, Դատակցութիւնը իր ծրագրին զործարարութիւնը կը հետապնդէ համաձայն տեղական, ցեղագրական, տնտեսական և բաղաբական պայմաններուն, ձեռք-ձեռքի՝ իւրաքանչիւր պետութեան մէջ իրեն համախոհ կուսակցութիւններուն և շահակից տարրերուն:

Բ. Թ Ի Ր Գ Ի Ա

ԴԻՒԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՅԱՐԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՉՕՑՅԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ ՄԱՍԻՆ

Լսելով ղեկուցումները Հայկական Խնդիր լուծման համար մինչև օրս կատարուած դիւանագիտական յարաբերութիւններու և առաջադրութիւններու մասին, որոնք զժաբաբար հիմնած են եղեր ունելի տեղեկում, բան ընդհանուր կուսակցական արժագործիւններու վրայ,

Նկատելով, որ յեղափոխական կուսակցութեան մը դիւանագիտական բայքերը մեկնելով կուսակցութեան ընդհանուր ուղղութիւնէն, պետք է որ միշտ յենեւին կուսակցութեան լայն զանգւածներու գիտակցութեան և անկէ բղիթ իրական ուժի, պահանջներու և ձեռնարկներու վրայ:

Ը ն գ Տ . Ժ ո զ ո վ ը կ ' ո Ր ո շ Է .

1. Էսորնակել համընդ զործակցութիւնը միւս հայ խաւերու հետ, ձեռքով խորհրդատուի գերի մէջ անոնց հանդէպ:
2. Հնչել Հայաստանի բարեկարգութեան այն նշանադրին պահանջները, որոնց իրագործումին սխտեմտակորէն մ ' Ի ա ժ ա մ ' ան ա կ պիտի հետապնդեն կ ու ու կ զ ու թ Ե ա ն բոլոր կերպովան մարմինները, ոչ միայն կուսակաճ գիււանագէտներուն և Թիւրք կերպովան կուսակարո իրաւապահութեան և Թիւրք կերպովան կուսակարո իրաւապահութեան և Թիւրք կերպովան կուսակարո իրաւապահութեան սահմաններէն:
3. Ազգաբարեւել բոլոր մարմիններուն և ընկերներուն, որ խառն պոլուշանի, մանաւանդ այս առթիւ, շնչել կուսակցութեան Ժողովներով, որոշումներով և կանոնադրով իրաւապահութեան վերապահման պարտականութիւններու և կարգապահութեան սահմաններէն:
4. Ի պահանջել հարկին, յանուն կուսակցութեան պաշտօնապէս հրապարակ դալ թիկն տալով Ժողովրդական դաճառներու:

ԴԱՏԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԴԻՐԸ ԱՌԱՅԻԿԱՑ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԸՆԾՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԶՆԱԳԵՊ

Նկատելով, որ Խորհրդարանը այն սպաւերէն է, ուր հնարաւոր է օրէնսդրական ձաճմով, աստիճանաբար և սխտեմտակորէն հետապնդել Հայաստանի բարեկարգութեան համար մեր նշանադրին պահանջներուն իրագործումը:

Նկատելով, որ Օսմ. Խորհրդարանին մէջ ցեղերու համեմատական ներկայացուցչութեան սկզբունքը ամենէն հասունցած և հրատապ խնդիրն է պետական բանորդութեան շարքին:

Ը ն գ Տ . Ժ ո զ ո վ ը կ ' ո Ր ո շ Է .

1. Համընդ շարքին ազգային կուսակցութիւններուն և Ազգ. կեդր. Արարչութեան հետ, Թիւրք կուսակարութեան պահանջները ընտրական օրէնքներու բարեփոխում մ' սպասուելու համար հ ա յ Ժողովրդին իր Թիւրք համաձայն ներկայացուցչութեան մը Օսմ. Խորհրդարանին մէջ Մերժումով կարգապահել համընդային բոլոր հոշակել ու ու ջ ի կ ա յ Խորհրդարանական ընտրութիւններու ղեւծ:

Մտտք. — Եթ ի ճնս գուճարի 1912-ի լուծում խորհրդարանը, երեսփոխակ ընկերակցութեան կարգապահութեան ընտրութեան և Թիւրք կուսակարութեան պահանջները ընտրական օրէնքներու բարեփոխում մ' սպասուելու համար հ ա յ Ժողովրդին իր Թիւրք համաձայն ներկայացուցչութեան մը Օսմ. Խորհրդարանին մէջ Մերժումով կարգապահել համընդային բոլոր հոշակել ու ու ջ ի կ ա յ Խորհրդարանական ընտրութիւններու ղեւծ:

ԴԱՏԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԴԻՐԸ Ի ԹԹԻՅԱՑԻ ԶՆԱԳԵՊ

Նկատելով, որ սահմանադրական հինգ սարքներու անողութեան միջոցին՝ յԹԹԻՅԱՑ Գ Է Թերագրէ կուսակցութիւնը հակառակ բազմաթիւ հանդիսաւոր խոստումներու, հիմնապէս գոհացում չուտաւ հայ Ժողովրդի և Դաշնակցութեան ամենէն սարքներու պահանջներուն (ինչպէս անգործութեան ապահովող երաշխիքներ, հողազեկ լուծում, կրթական բաճար յետա հասուցում, հայ սարքի համեմատական ներկայացուցչութիւնը՝ անդրական և համապետական մարմիններու և պաշտօնութեան մէջ և այլն), և իր գրծութեան մը

ձգձգութեան հարկադրեց Դաշնակցութիւնը խղել իր յարաբերութիւնները Ի Թ Թ Ի Տ ա տ Ի հ ե ա ' 1912 մայիս Ե-ի իր պահանջագրով:

Նկատելով, որ հակառակ վերջին ազեաւոր պատերազմին, որ երևան հանց Թիւրքերու ներքին փառութիւնը և երկրին անցուցած ցնցող սաղապան՝ Ի Թ Թ Ի Տ ա տ Ի իր կերպով անողութիւն մը, որ փրկէր Թիւրքերու իր վերջնական սպառնալիքներէն:

Նկատելով, որ Ի Թ Թ Ի Տ ա տ Ի անւանապէս և ձեւականօրէն միայն ընդունած է ապակեղանացման սկզբունքը, Թ է արքա սղգութեան և արքայական շրջանի պահանջներուն արւած գոհացումը մեծ մասով մը ճանաչումն է արդէն իսկ անոնց իրապէս վայելած իրաւունքներուն, Թ է իսլամ սարքի մը եղած դիրումն է առ, հեռաւոր անվթար կը պահպանի Թիւրքերու անդրական բազաբարեւութիւնը, որ պետութեան իրել խորիւրը կ'ընդունի իսլամ սարքերու առանձնաշորհեալ դիրքը:

Համոզուած, որ այդ պայմաններու տակ չկրնար երաշխաւորան նկատուի ո՛չ հայ Ժողովրդի գոյութեան ապահովութիւնը, ո՛չ անոր իրաւահաստատումը և անկաշխալ զարգացումը, ո՛չ այլ ում. պետութեան ներքին խաղաղութիւնը, բարգաւաճումը և բաղկացուցիչ ազգերու միջև համերաշխութիւնը:

Ընչտեղով վերջնապէս, որ իշխանութեան ղեկն ունեցող կուսակցութեան մը հետ ձեռնարկ և ընդհանուր համերաշխութիւնը ահամայ մասնակից և պատասխանատու պիտի գործեն Դաշնակցութիւնը օսմ. կուսակցութեան այլևայլ ձեւերով ներքին և արտաքին միջև անոր Դաշնակցական շարքերու ինքնամոտիվութիւնը և իր սեփական ուժերուն վստահումը:

Ը ն գ Տ . Ժ ո զ ո վ ը կ ' ո Ր ո շ Է .

1. Արդէն առաջադրած պահանջներու ամբողջական իրագործումը հետապնդել անխորտէ, պահանջելով բարեկամական յարաբերութիւններ, անհաստատական համալուծարար, բոլոր այն սարքերու կամ խնդրանքներու հետ, որոնք համախոհ և համակիր կը գտնուին Դաշնակցութեան անոր հետապնդած ընդհանուր պետական բազաբարեւութեան և բաղկացուցիչ ցեղերու համար ազգային իրաւունքներու երաշխաւորումը մէջ:
2. Հրատարակութեան տալ Ի Թ Թ Ի Տ ա տ Ի հետ Դաշնակցական յարաբերութիւններու իրաւունքներուն պատճառութիւնը, վաւերագրելով հանդերձ:

ՀԱՅՍՏԱՆԻՒՄԻ ԵՍՏՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Նկատելով, որ Ժամանակէ մը ի վեր բնորոշ Ժողովրդի այլևայլ խաւերուն մէջ, իսկզբան Թէ և արտաւ, աստիճանաբար, որոշ կերպարանաւորում մը կը ստանայ ազգային գիտակցութիւնը:

Նկատելով, որ ազգային շահերու այդ ազատ գիտակցումն իսկ պատճառ եղած է, որ բնորոշ կողմէ փոր-

ներ հատարին մերձեցաւ և համբարշիկելու Գաշնակ-
ցութեան հետ, ընդհանուր բարեկարգութեան վերա-
բերող խնդիրներու առիթով:

Էջնակով սակախ թե քերթ ազգային գիտակցու-
թեան այդ տարածմ շարժումը, որ առաջ կը մզի-
գիտաորակեալ աւստական սարքերու ձեռքով, որգասա-
ւոր և բազմալի կրնայ հանդիսանալ հայ և քերթ աշ-
խատար սարքերուն այն պարագային միայն, եթէ
չնպաստէ աւստականութեան արգէն խորհուր շէնքին
վերակենդանացման ու անոր անդրագոյն զարգացումին:

Մասնանշիկով նաե թէ օսմանեան կառավարութիւնը,
պետութեան գերագոյն շահերու սեռափեւէն իսկ հար-
կադրած և ոչ կամ կանուխ վերջ մը գնելու աւս-
տականութեան ձեռնարկներն Փոքր Ասիոյ մէջ, հե-
տևաբար քնակի գաշնակից կրնայ համարուիլ հայ,
քերթ և թիւրք աշխատարարութեան՝ անոր մղած պայ-
քարին մէջ աւստականութեան գէտ:

Ը ն դ հ. Ժ ո ղ ո վ զ կ ' ո Ր ո շ է:

1. Նպաստել քրքերու ազգային գիտակցութեան շարթ-
նումին և զարգացմանը, համարալի պարզեցում մը պարհա-
վելու համար երկու ժողովուրդներուն ընդհանուր եղազ
շահերը:

2. Պաշտպանել հայ և քերթ աշխատարարութիւնը աւս-
տականութեան գէտ, հետամտիլ այդ դրութեան սըշա-
ցումին, ստիկցելով կառավարութեան այդ նպատակով անոր
ձեռք տանելիք միջոցներուն մէջ:

Հ Ո Ղ Ա Վ Է Ժ

Իւրաքանչիւր Զուրդ Ընդհ. Ժողովի նկատաւանները հ ո -
ղովճի մասին:

Էջնակով, որ հողավճի լուծման համար առժամայ
նոր օրէնքին հռչակումը անբաւարար է արդար և շուսա-
փոյթ լուծում մը ապահովելու այդ ծանրակշիւ խնդրին,

Նկատելով, որ շատ սեղ բանասերերու սարսափեն
հայ գիւղացիները ցարդ համարձակած չեն և ոչ ալ
ոյոս կայ, որ այսուհետև համարձակին իրենց նախա-
ձեռնութեամբ իրենց գասար հետապնդելու տեղացի
յափշտակիչներու գէտ:

Նկատելով, որ վարչական ժողովները, որոնց իրաւա-
սութեան յանձնած և հողավճներու լուծումը, գրեթէ
չընին բացառութեամբ կազմած են այնպիսի տարրերէ,
որոնք ազգակցական և սնանկական շահերով կարգած
են բանասեր յափշտակիչներու հետ,

Ը ն դ հ. Ժ ո ղ ո վ զ կ ' ո Ր ո շ է:

1. Պարզել ուր որ անկ է և հետաձուտ լինել, որ հողա-
վճեր լուծուի, շրթիկ խ ա ո շ յ ա ն ձ ն ա խ ու մ բ ե թ ու
միջոցով, որոնց անդամներու գրեթէ կէտը հայ՝ ընտրած
Ազգ. Կեդր. Աւարտութեան:

2. Հետաձուտ լինել, որ դրամական հասուցման սկզբը կամ
կիրառիլի աք պարագային համար, երբ արդի սերերը կամ
խլամ զողովականեր կառավարութեան ձեռքով գեղեցկան
և կու՛մ իրենք ստանական որոշ հարստութիւն մը ստեղ-
ծած են այդ հողերու վրայ, բայց ոչ մէկ հասուցում՝ աւս-
տակարար գանձը բանագրաւորներուն:

3. Հրահանգել բոլոր ժողովներուն, որ անդամաց ձեռնար-
կեն պատրաստել իւրաքանչիւր իր շրջանի բնագրաւուած
հողերու ցուցակը և յամա օրեն ու սխտեմատիկ հետապնդու-
մով մը տեղական իշխանութիւններու քով տակցեն զրկած
գիւղացիներուն՝ իրենց հողերու տիրանալուն:

Ա Ա Ղ Ա Տ Ի Ն - Կ Ա Ն Ի Ս Յ Ի Ն Բ Ա Ղ Ա Ք Ա Վ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ն Ի Ն

Նկատելով, որ Ազգ. Սահմանադրութեան թերու-
թիւններու հետեւանքով հայ ժողովրդի այլևայլ խա-
ւերը, իրենց գիտակցութեան ու իրական ուժերուն հա-
մեմատ շեն ներհայացած Ազգ. Կեդր. Ժողովին մէջ
թէ Պ օ լ օ ր գաղութին ձայները կը գերակշռեն բնա-
գաւառի միլիոնաւոր հայութեան ձայները, պարագայ
մը, որ կը զրկէ ժողովրդի ստաւարութիւ զանգանները՝
հետևաբար մեր շարքերը իրենց ուժերուն պատասխա-
նող շափով մը ազգեղու և ուղղութիւն ապու են Ազգ.
Կեդր. Ժողովին:

Նկատելով, որ ժողովրդի լայն խաւերը՝ անգիտակ
այդ պարագաներուն, կուսակցութիւնը պատասխանատու
կը նկատեն Ազգ. Կեդր. Ժողովի և Ազգ. Կեդր. Վար-
չութեան անբարգիւր և յեղյեղուկ գործունէութեանը:

Էջնակով մասնաւորապէս, թե կուսակցութեան զե-
կամբար ժողովները ոչ ի վիճակի են և ոչ ալ հարկ է
որ շեղին իրենց բուն կուսակցական գործերէն, մշտա-
կան թունթոյր մը կիրարկել կարենալու համար Ազգ. Կեդր.
Ժողովի գաշնակցական երեսփոխաններուն հանդէպ:

Ը ն դ հ. Ժ ո ղ ո վ զ կ ' ո Ր ո շ է:

Մինչև Ազգ. Ժողովին վերակազմումը ժողովրդական ներ-
կայացուցութեան հիմունք վրայ, Ազգ. Կեդր. Ժողովի Գաշ-
նակցական հասանածին անդամները կը գործեն իրենց խղճին
թեկադրութեամբ, հաւատարմ՝ ձեռնով կուսակցութեան
ծրագրին և որոշումներուն:

Արև և ս ե տ ա ն Բ ի Ն ր օ յ Ի համաձայնութիւնը պար-
տաւորել է իրենց՝ հայկական բարեմարտական և պետա-
կան բնոյթ ունեցող գործերու համար միայն:

Գ. Բ Ո Ւ Ս Ի Ա

Գ Ա Շ Ն Ա Վ Յ Ո Ւ Թ Ի Ն Ի Ն Բ Ա Ղ Ա Ք Ա Վ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ն Ի Ն Բ Ո Ւ Ս Ո Ւ Յ Մ Է Ջ

Գիտակցելով, որ ընկերային-բաղադրական շարժում-
ները և մասնաւոր ստանական փոխ-յարարերութիւն-
ներու պատկանող բարդ խնդիրները յաշտութեամբ
կրնան առաջ մզիլ այն պարագային միայն, երբ կը
բղիթին ան դ ա ն կ ա ն ի թ ք ան կ ա մ պայմաններէ և կրնան
չարգանալ, երբ անոնք գիտակցումը կենարթ մէջ կ'որ-
ստայալուի գ ո թ թ ն ա կ ա ն ք ա յ լ թ ր ո Վ:

Նկատելով, որ Ռուսոյն հայ աշխատարար դասակարգը
ենթակայ է բազմազան և ինքնայատուկ կեցերութեան
և գրկաբերբուր, որոնք են. ա) Մայրնի լեզուի և հայ
զգրոցներու իրաւագործի և անհաւասար գիրքը: բ) Հայ
գիւղացի սեփական հողաբաժնիներու սակաւութիւնը,
A.R.A.R.®

բաղդասամարս ուսու և ոչ-ուսու գրացիներու ունեցածին և պետական Տոգերու Տամար գոյ եղող օրինակն սահմանափակուածները: Գ) Եշխող գտարուն, ուսու եկեղեցու և ուսու տարրի օգտին միակցական ռեֆորմի կողմէ ստեղծւած արածնայ դիրքը, որ կ'արտասայաւի մասնաւորապէս Տայ տարրի սահմանափակ ներկայացուցչութեամբը Պետական Դրուժւոյ մէջ բաղդասամարս գրացի ուսու, վրացի, նորինակ Բաթում-Սոխուօմի իսլամ տարրերուն: Գ) Եւ վերջապէս արգիւնաբերական, աւաւարական և վաշխառուական գրամագլուխներու կեղեքումները:

Համարւած, որ կեանքի իրական պայմաններէն բխող և գործնական բաշխելով առաջ մղւած այդպիսի պայքար մը, զորացնելով դաշնակցական բանակի ուժն ու գիտակցութիւնը, բաշխուի արգիւններու կրնայ յանգել թէ՛ պետական վերակազմումի և թէ՛ գրացի ազգերու Տեառնեանաբար Տամարաշխութեան կրկնակի սեռակեանքէ,

Ը Գ Տ. Ժ Ո Ղ Ո Վ Ը Կ' Ո Ր Ո Ղ Է.

Իրագոյ մէջ Գրանցական գործունէութիւնը կը Տեառայող Տեառնեալ կեանքու կրագործումը:

1. Ազգային դպրոցները պահպանելով Տարգերի իրենց ինքնավարութիւնը, Տեառար կառուցելու պիտի վայելեն պետական դպրոցներու Տեառ, և Տայերէն լեզու, ինչպէս նաև սեղական լեզուները, պետական լեզուն Տամար պիտի գործածուին, իւրաքանչիւրը իր պատկան շրջանի պետական և Տարգային Տատարութիւններուն մէջ:
2. Ազգային Տայ բնակչութեան թիւին Տամար տեղք Տայ երեսօրհաններու ընտրումը Պետական Գրանցի:
3. Անկեղծ Տայ գիւղացու Տոգարածները, խափանելով արդէն գոյ սահմանափակումները, ուղղելով անշրջի Տոգերը և Տայ Տամարներուն յատկացնելով պետական կողմէ անտատարութիւնները:
4. Հիմնել պատուական-բնիկական վարչային Տատարութիւններ Տայ գիւղական շրջաններու, ինչպէս նաև բանաւորական միութիւններ մեծ բաղդներու մէջ:
5. Պետական վերակազմումի գործի մէջ աշխատել ընկեր վարական և փոքր ազգութիւններու պատկանող կազմակերպութիւններու Տեառնեալ ձեռքի:

Դ. Պ Ա Ր Ս Կ Ա Ս Տ Ա Ն

**ԳՐԱՆՍՈՒԹԵԱՆ ԳՐԱՎՈՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ՊԱՐՈՎԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ**

Ընդհանուր Ժողովը լսելով Պարսկաստանի կացութեան մասին ներկայացւած սեղեկագիրն ու զեկուցումները, ինչպէս նաև պատգամաւոր ընկերներու Տաշիրցած սեղեկութիւնները:

Նկատելով, որ անպիտան Տամարութեան և գործակցութեան Տեառնեալ Պարսկաստանի մէջ ստեղծւած բաղդարական կացութեան Տեառ Տաշուած իննել կը թին պարտի ռամկավար և առաջիմաստեր տարրերը:

Ընդհանրով սակայն, թէ այդ կազմութիւնը ինքնին անհասանելի և Գրանցութեան կողմէ ռազմական աշխատութեան մը արդի ռեֆորմի,

Ը Ն Գ Տ. Ժ Ո Ղ Ո Վ Ը Կ' Ո Ր Ո Ղ Է.

1. Աւաւարացիներ թէ՛Տարնի և Արարկաստանի կեդր. կոմիտեներու բոլոր այն անդիւնութիւնները, որոնք կը վերաբերին դաշնակցական գրանցութեան յրուսմին Պարսկաստանի մէջ:

2. Ի գրու պահել Ջուրջ. Ժողովին Պարսկաստանի վերաբերող որոշման Յ. բք կեար, որ էր. Տարսնակեղ սերտ յարաբերութիւն պահպանել ռամկավար տարրերու Տեառ, գործակցելով անոնց այն բոլոր պարագաններուն մէջ, երբ անհրաժեշտութիւն կը ներկայանայ պաշտպանել և ամրապնդել սահմանագրական կողքերը: Աշխատել անոնց Տեառ՝ Ա) Ազգային տարու՝ Տիմուրեան օրէնքներով՝ մեր ազգային մշակութիւնը ինքնավարութիւնը և պարտագիր տուրք դառնելու իրաւունքը Պարսկաստանը Ազգային Ժողովին Տամար: Բ) Ձեռնի տարու. յանունի էտարէ՛ սահմանագրական օրինի Տակասող բոլոր սահմանագրութեան, որոնք Տիմուրեան են ազգային կամ կրօնական խորութիւններ վրայ (այսպէս, ոչ-միւսլիմաններու դէմ գրւած արգելքը պետական բարձր պաշտաններ վարելու և գիւրարարութեան մասնակցելու մասին և այլն):

Ե. ՊՐՈՊԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գ Ր Ա Ն Ո Ր

Ա. — Դ Ր Օ Ը Ա Կ

1. Յանձնարարել բոլոր Կ. կոմիտեներուն, որ Տեառաւոր իրենց պաշտանները տարածելու, յատկապէս շանաղով բաժանողագրքի բոլոր խումբերը:

2. Խմբագրական արդի կազմին աւելցնել նոր խումբագիր մը, աւելի ևս կանոնադրելու Տամար Դրուժու՛նի Տրատարութիւնը և անոր յարակից գործերը:

3. Կեդր. կոմիտեները ամեն միայն սեղեկագիր կուղարկեն իրենց շրջաններուն մասին, Դրուժու՛նի մէջ Տրատարակելու Տամար:

4. Դրուժու՛նի մէջ մասը (առ առաւելն կեար) յատկացնել Գրանցութեան վերաբերող ներքին Տրատարակման:

Բ. — Ա Ջ Ա Ս Ա Մ Ա Ր Տ

1. Արևմտեան Բիւրոն պատասխանատու է Պատասխանարձակ ռազմութեան և վարչութեան Տամար, Անոր խմբագրական և վարչական մարմինները կ'ընտրուին Արևմտեան Բիւրոյէն և անմիջաբար պատասխանատու են անոր:

Պատասխանարձակ խմբագրական խորհրդակցական ձայնով կը մասնակցի Արևմտեան Բիւրոյի նիստերուն:

2. Պատասխանարձակ յարաւոր է կանոնաւորապէս վճարումներ ընել կուսակցութեան Արևելի, ի Տաշու իր պարագին, Տրատարակութեան թիւրածի վրայ յառաջ առաւելան սկզբունքով — Կեդր. կոմիտեները պարբերաբար կը սեղեկագրեն ի գիտութիւն պատկան Բիւրոններուն իրենց բոլոր գիտողութիւնները կուսակցութեան պաշտանական և կրօնապաշտանական թերթներու մասին:

Գ. — ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդհանուր Ժողովը սեղեկանալով, որ Արևմտեան

Բիւրօյի կողմ ընտրան Գրօպագանգի Մարմինը Թերացան է կատարելու իրեն առաջագրւած պարտաւորութիւնը:

1. Այլ յանձնարարէ նոյն Բիւրօյին նոր մարմին մը կազմել, որ ստանձնէ կուսակցական բոլոր հրատարակութիւններու հոգը, համաձայն Զ.-րդ Ընդհ. Ժողովի հրահանգներուն:

2. Ա'որոշէ նաեւորգ շրջանի մէջ կուսակցական հրատարակութիւններէն գոյացած գումարը առանձին պահել Արևմտեան Բիւրօյի արտագրութեան սահ. իբր հիմնադրուար մը՝ սահմանած նոր հրատարակութիւններու:

Հ. Յ. ԳԱՇՆԱՆՅՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Նկատելով, որ Դաշնակցութեան 25. ամսակի առթիւ ընդհանուր բաշխան կ'արատայաւի կուսակցութեան պատմութիւնը հրատարակել:

Ընդհ. Ժողովը կ'որոշէ:

Դիւրացնելու համար այդպիսի պատմութեան մը խմբագրման գործը, Կ. Վափաէները նիւթեր կը հաւաքեն, իւրաքանչիւր իր շրջանի ղեկավարու մասին, հնարեղած մանրամասնութեամբ և կուզարկին Բիւրօներուն:

Չմտք. — Անհրաժեշտ է ստուգել և լրացնել իւրաքանչիւր գաւառի մէջ սեղի ունեցած յեղափոխական դիպելեր, իրենց ներկայացնելու և մասնակցողներու անուններով և իսպախով, նամակով քննարկներու մասին կ'ենտարգրական օրօք՝ անոնց գերեզմաններու նշանակով և նմանառ չափով լուսանկարներ կալի վայելու և գործիցներու:

Ա Ա Ն Ա Ի Ո Ր

Շեշտելով Զ.-րդ Ընդհ. Ժողովի որոշումը, որ կը յանձնարարէր որոշոր ղեկավար մարմիններուն և ընկերներուն իրենց ուժերուն և ժամանակին որոշ մասը ներքին բանասիր պրօպագանդային, Ընդհ. Ժողովը ստիպողաբար կը յանձնարարէ, որ Բիւրօները և մասնաւորապէս Հայաստանի Բիւրօն գէթ երկու ազատ անշտամ ունենայ արամագրելի՝ պարբերաբար շրջելու համար իրենց շրջաններուն մէջ:

9. ԿԵՐԻ ԴՍՈՒՆԵՆԻՉԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹԻՒՆԸ

Ընդհ. Ժողովը լսելով Կեզը. Հաշիքնիչին կողմէ ներկայացած ընդհանուր հաշիքնիչը՝ գոհացուցիչ չգտաւ զայն: Եթէ արդարև գաւառեր են մարմիններ, որոնք Թերացան էին կանոնաւոր հաշիքնիչութեան մէջ բայց Կեզը. Հաշիքնիչին ալ միակողմանի ըմբռնած էր իր գործը, կեդրոնական բնութքի իր գերը սահմանափակելով և իրենցնելով լոկ հաշիքնիչի գերին: Պատճառներու բնութքներն ենք. Ժողովը հարկ տեսաւ նոր արամագրութիւններ ստեղծել Զ.-րդ Ընդհ. Ժողովին

գծած կանոններուն, զանցառու մարմիններու նկատմամբ ալ ըբբա կարգ մը յանձնարարութիւններ ներառելու Կեզը. Հաշիքնիչին:

ՅԱՆՆԱՆԱՆ ՏՐԱՄԱՒԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Վեց ամին անգամ բոլոր կեդրոնական մարմինները օրագրական ձևով կը ներկայան իրենց հաշիքնիչը Կեզը. Հաշիքնիչին, որ պարտաստելով վեցամսեայ ընդհանուր հաշիքնիչը մը, իր կարծիքներուն հետ կը հարգորգէ զայն խորհրդի անգամ մարմիններուն, անոնց գիտողութիւններն ալ լսելու համար այդ հաշիքներու մասին:

2. Ընդհ. Ժողովը գումարած արդին, բոլոր հաշիքները կը զոգնին Ընդհ. Ժողովի բացումէն երկու ամիս առաջ, որպէս զի Կեզը. Հաշիքնիչիը միջոց ունենայ պարտաստելու և առաջիկայ ժողովին ներկայելու կուսակցութեան ընդհանուր հաշիքնիչը և Ցեղեկագիրը վերջնորգ ժողովաշրջանին համար:

Չմտք. — Անհրաժեշտ է հաշիքնիչը մանրամասնօրէն կը պակասեցնէ վերջնորգ ժողովաշրջանի մէջ կուսակցութեան գործունէութեան բոլոր գլխաւոր նիւրերը: Իւրաքանչիւր սիւնակին, ինչպէս նաեւ համար գործի սիւնակներուն առջև կը նշանակուի նաեւ իւրաքանչիւր գումարի կամ համապատասխան ներկայած տնօրէն բաղգանամը Մուսի ու ելի անդրդին:

3. Այն մարմինները որոնց հաշիքները չեն անցած Կեզը. Հաշիքնիչի բնութքին, կը զրկին Ընդհ. Ժողովի մէջ ձայն ունենալու իրաւունքն:

4. Բոլոր հաշիքներուն մէջ մանրամասնօրէն պէտք է որ նշանակուի լինին իւրաքանչիւր մարմնի պարբերն ու պահանջները:

5. Ուէ նպատակի համար ստացուած կամ յատկացուած գումարներ, կուսակցութեան ընթացիկ հաշիք պիտի պահուին, ապահովելու համար անոնց յատուկ գործարկութիւնը:

6. Ամեն Բիւրօ բնիչի մը միջոցով կ'արձանագրէ, կ'որոշուի և կը վաւերացնէ իր շրջանին կուսակցական գործերուն կաշտցուցանի (inventaire) ու անոնց հաշիքները, որոնք կը պահուին Արևմտեան Բիւրօի քով սեղեկագրելու համար Խորհուրդին կամ Ընդհ. Ժողովին:

ՅԱՆՆԱՆԱՆԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՆՈՐՈՇՆՈՐ ԿԵՒԻՒՆՆԵՐԸ

1. 1908—1913 շրջանի ընդհանուր հաշիքնիչին մէջ նախորդ Կեզը. Հաշիքնիչի կողմէ ցոյց տրուած բոլոր հաշիքնիչ Թերացաններն ու Թիւրքմարութիւնները սբարգբելու ասլ, յարաբերելով պատկան մարմիններուն հետ:

2. Մինչև 1913 զեկտեմբեր 31 հետամուտ լինելու ասարկուն 1908—1913 յուլիս շրջանին կուսակցութեանը:

Թեան ընդհանուր հաշուեկշիռը, պատճենը հաղորդելու համար Կեզր. Կովաւեներուն Զարք անաստող կամ առանց բանաւոր պատճառի մը Թերացոյ ժարմիներու նկատմամբ անփշապէս գործադրել կանոնական արտադրութիւնները:

3.

ՀԱՄԵՐԱՇՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ ՀԱՆԳՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Նկատելով, որ անգի ունեցած ժամանակի համեմատութիւնը արտասահմանի մէջ կը շահագործուի կարգ մը անհաստերու կողմէ՝ երկրի ինքնադաշտպանութեան անունով, հուաբերու համար գումարներ, որոց գործածութեան եղանակը դուրս կը մնայ Կաշակցութեան քանթրոլին, Ընդհ. Ժողովը կը յանձնարարէ Բիւրօններուն իր պատշաճ գումար տանն պաշտանկան յարաբարութեամբ մը ազդարարել ի գիտութիւն հասարակութեան, թէ Կաշակցութիւնը պատասխանատուութիւնը կըստաննէ միմիայն իրեն յանձնած գումարներուն և հետևաբար հասարակութեան իրեն կը մնայ խորհիլ այն միջոցները, որով կրնայ ապահովել համեմատութեան անունով իր առանց գումարներուն պատշաճ գործածումը:

Է. Կ Ա Ջ Մ Ա Կ Ե Ր Պ Ա Կ Ա Ն

Ընդհ. Ժողովը նկատի ունենալով կուսակցութեան գործունէութեան ծաւալումը և գործունէան կեանքին մէջ ունեցած արգէն հասունացած կայծակերկրական պահանջները, հարկ տեսաւ հետևեալ փոփոխութիւնները ներքուսեղ կանոնադրին մէջ:

1. 4 Յ. Կաշակցութիւնը ունի երեք Բիւրօ. ա) Հայաստանի Բիւրօ, որուն շրջանն է Թիւրքիոյ վեց հայրենի և Ցրապիզոնի նահանգները Ճանկի հետ: Բ) Արևմտեան, որու շրջանն է Արևմտեան Թիւրքիայ և գաղութները:

գ) Արևելեան, որուն շրջանն է Ռուսիա և Պարսկաստան: Ծանօթ.—Առաջիկայ ժողովական օրցամի համար Բիւրօներ կը սիտացեն իւրեք վրայ՝ Բիւրօի և պատասխանատու. խումբի, կանանկագրով համաստեղած պարսկականսիւնեմբն ու իրաւունքներ:

2.

3. Օսմ. Խորհրդարանի Կաշակցական հաստատու պարտաւոր է առաջնորդել Արևմտեան Բիւրօի որոշումներով: Այդ հաստատուն ներկայացուցիչը խորհրդակցական ձայնով կը մասնակցի նոյն Բիւրօյի նիստերուն:

Ծանօթ.—Նկատելով, որ կուսակցութեան արտաքին յարաբերութիւններուն մէջ տեղի կունենան քիւրճակներ, ընտրի. այն պարագային, որ Կ. Պոլսի Կեզր. Կովաւեն օտարներու կողմէ սկսած կը հարձակուի իրեն թիւրքիոյ Կաշակցութեան դիպակարմարութիւնը:

Ը ն դ ճ . Ժ յ ղ դ ղ ղ կ ' Ի ր Օ լ Է .
Կ. Պոլսի Կեզր. Կովաւեն անակն Բ ի յ ս ան ի ո յ կամ Մ ար մ ար ա յ ի Կ Է ղ ր . Կ օ մ ի օ Է , բողոքելով պատկան մատնից, որ այլ երկու անուցներէ մէկը քնտէ:

Կ Ա Յ Ա Կ Յ ՈՒ Թ Ե Ա Ն Ա Ր Կ ՈՒ Ր Գ Է

Կաշակցութեան Խորհուրդը կը կազմեն երեք Բիւրօններու և Ամերիկայի Կեզր. Կովաւեի ներկայացուցիչները:

Կ Ա Տ Ա Կ Ա Ն

Նկատելով դասական խնդիրներու անվերջ ձգձգումները,

- Ը ն գ Տ . Ժ յ ղ ո ղ ղ կ ' ր յ ղ Է ,
1. Գասական գործերու վերաբնութիւնը կ'աւարտի երեք աստիճանի մէջ՝ հետևեալ կարգով:
ա) Խմբի մէջ ծագած գաղտ կ'աւարտի կովաւեի որոշումով (Խումբէն—Ննթակովաւե—Կովաւե) ր
բ) Ննթակովաւեի մէջ ծագած գաղտ կ'աւարտի Կեզր. Կովաւեի որոշումով (Ննթակովաւեէն—Կովաւե—Կեզր. Կովաւե):
գ) Կովաւեի մէջ ծագած գաղտը կ'աւարտին շրջանային Ժողովին մէջ (Կովաւեէն—Կեզր. Կովաւե—Երբ. Ժողով):
դ) Կ. Կովաւեներու, Բիւրօններու, Պատասխանատու Մարմիններու գաղտը կը բննին Ընդհ. Ժողովին մէջ:

2.
3. Գրատի կենթարկին այն ժարմինները, որոնք անփութութեան պատճառով օրինական պայմանաժամին մէջ չեն աւարտար իրենց ներկայած գասերը:

Կ Ա Ր Գ Ա Պ Ա Ջ Ա Կ Ա Ն

— Աստիճանութեան կամ պետութեան վարչական կազմին մէջ պաշտօն ստանձնող կաշակցականները գաղտնի կը համարին կուսակցութեան մէջ իրենց անդամակցութենէն:

— Լոր օնէ ընկեր օնէ ասթիւ թող կուսայ իրեն գործել կամ արտայայտել այնպիսի եղանակով մը, որ կը հակասէ կուսակցութեան ԾՐԱԳՐԻՆ, ԳՈՐԾԵՆԼԸ-ԿԵՐԳԻՆ կամ ԿԱՆՈՆԱԳՐԻՆ, կամ որ անգի կրնայ առ ոչ-բաշտար թիւրքիացուներու, պատճառ ժարմինը պարտաւոր է ան յ ա պ ո ղ ձ եր ք առնել անհրաժեշտ միջոցներ՝ բաժնելու և ճշտելու համար, աւելալ պարտաւոր է մէջ, կուսակցութեան պատասխանատուութիւնը:

ՈՒ Թ Ե Ր Ր Գ Ը Ն Գ Ն Ա Ն ՈՒ Ր Ժ Ո Ղ Ո Վ Է

Յառաջիկայ Ութերորդ Ընդհանուր Ժողովը որոշուեցաւ գումարել 1914 յուլիս ամսուն սկիզբները՝ Երուսաղէմ ժարմինները պարտաւոր են ջանգիւր լինելու:

նել, որ Տաշիւները փակւին 1914 ապրիլ 30-ին, որ իրենց ժամանակին գումարին չբնաւային ժողովները և որակարգի խնդիրները փութացնեն Բիւրօներուն, որպէս զի Տնօր լինի Ընդհանուր ժողովին որակարգը կազմել և հաղորդել իւրաւաստ մարմիններուն, ժողովին բացուածն ունակն գէթ մօտ մը առաջ:

Լ Ո Յ Մ Ի Հ Ա Մ Ա Ր

Մի զուգահիստութեամբ, որ Նշանակայից և ու իրաւական, մեր օրերի այս ծանր, արևունհոտ մթնոլորտում հայ ժողովուրդը ածուսմ և բազաբարկութեան մի փայլուն յաղթանակ, որ գարեբի փառաւոր պատմութիւն ունի:

Հայ առեղիքի գիւտի հաղաբհինգհարիւր ամեակը և հայ ապագրութեան շորհարիւր ամեակը: մէկը միւսի հետեանը և երկուսը միասին մի շքեց ամբողջութիւն, որ մերինից շատ աւելի խոշոր ազգերի ինքնասիրութիւնը կարող էր շոյելը եւ այս լուսաւոր տանը յաւկապէս այս դժեգակ օրերուս, երբ մեր շորհ կողմում զեքքի շուռաչելեն և արձագանքում ժահագուծօրէն և գուտօրի ու հրդեհի ծուխն և բարձրանում, երբ ազգերի—բաղաբարկիբ ազգերի—յարաձուս սպառադիւնումը ժամանակայից մարդկութեան բախան և գնում եռուն վօլանի վրայ—այս հպարտ տանը փորրիկ ժողովրդի խուար, բորբարտ արեւելքում:

Արդեւի որքան հաշուագիւտ, նոյնքան խորհրդանշական զուգահիստութիւն և այր, որ շարիտ վրիպի ժողովուրդների կենսունակութիւնը նրանց քաղաբարկութեան արժեքներին կապող անշառ, խոհուն մամեոնների հայեաբբից:

Եւ մեր ներքին կեանքը, ամբամբծօրէն ձախող պայմաններով հարուստ, էլ աւելի առեղծուսեական է, օրովհետև աւելի դժուարին և դարձում այս անզուգական տանը: Մօտաւոր անցեալի անասելի փորձութիւններից, անլուր սարսափներից սակաւին ուշքի չ'էկան ազգը, որ վերածութեան ամբամ յոյսերին զուգընթաց ապրում և նաև վաղւայ օրումաշ, գաժան անասուգութիւնը, այնուամենայնիւ մի բնազգական, մի բուսն կորոյով ցարում և Լոյսի, իմացականութեան այս Մեծ Յօնին, մէքու աւ առնական ներշնչութիւնը քաղելով բաղաբարկութեան բարձր վերլուչերի մէջ:

Համաշխարհային պատմութեան մեծ յեղաշրջութիւնը, ինչպէս և ազգերի վերածութեան աներկբայ կարելութիւնները, նախ մեծ երազներ են, անսողների, մարգարէներին, նրանց հօգիւնիկի հշոր, անպարտիակ ցնորքներ, որոնք խնայականութեան զուներն են բաղախում հրաբուխով դուրս ժայթքելու համար: Մի Մերեկ-

Անրեկո հայրենի երկրի աղաւաութեան համար հիւսած մրկաշունչ երազներն և, որ հեղեղի պէս դուրս և թափել իր հսկայ հանձարով: Դանտե մասաւածային երազով և ինքում սաւերների աշխարհը հայրենի երկրի թշնամիներին եռնկի բերելու իր Պատաւածային կանգիայում: Բաղաբարկանպէս ընկնւած, բզկուած ճեղի վարպետները, մարգարէներն են, որոնք յաճախ ասես գերբնական մղումով իրենց ժողովրդի ամենասև օրերին նրա վերածութեան անձնագործ խանձարներն են հիւսում:

Եւ հայ աշխարհի գիրը մի շքեաղ երազ չէ՞ միթէ, որ Յարոնի Հացեկաց գիւղի վիթխարի Հայը, Մեսրոպ Մաշտոց յղանում և օրպէս միակ փրկութիւն, երբ անսնում և իր ճեղի գոյութիւնը, օրպէս նաւը փոթորիկ ժամին՝ կորստեան վտանգի ենթաթար Ո՛չ, հմայիչ լեգեդոչ չէ պատմագրի ուանդածը, թէ Մեսրոպ յկէսքուն, կէս-թրօն, որպէս երազի մէջ անասու լուսեղէն թ-թը, որ գրում էր հայկական Այբ Բենը:՝: Մտացածին, գողաբ յերիւրանք չի կարող լինել այն՝ թէ հայ Ասիգորբի Մեծ Վարպետը հայ բարբառի լուսեղէն ձեերը մի շքեաղ երազով հիւսեց:

Սահակ ու Մեսրոպ—հրաշագործ անլը հայ ժողովրդի երեւոսն բախտի Եւրոգ դարում—որպէս իսկական անսողներ, հայրենի երկրի ինքնարոյնութեան, հայ ժողովրդի ամբողջութեան սպառնացող վտանգը ճիշտ ժամանակին ըմբռնեցին: Արդարև արեւմուտքից՝ Հումի ու Բիւզանդիոսի արեւելքից՝ Յիզրոնի փոխ առ փոխ հարստների սակ հայ աշխարհի միութիւնն ապահովող Արշակունիների գահը վաղուց հետև երբուսն, մա էր գահակէժ խորտակելու: Եւ նրա տեղ ոչինչ ոչինչ, որ կարողանար աւաստեան մանր իշխանութիւնների, հայկական անաց տար ու ձրող բաժան բաժան երկրի իրար օտար, յաճախ իրար թշնամի գաւառները մի ընդհանուր իդէալի շուրջը համախմբել:

Քաղաքական անկախութիւնը գրեթէ ընդուն, լեզուն՝ համբ, գիր ու գրականութիւն օտար—ստորի կամ յոյն եկեղեցին՝ անուշով միայն ազգային և լի հայութեան երգեաղ թշնամի յոյն ու ստորի ախաւար վանականներով, որոնք մրցութեան մէջ են հայ կղերի հետ արիապետութեան, արեաթի համար ու անսեղի շայտութեան անձնատար՝ ծնում են ժողովրդի կենսական հիւթները: երկիրը անսեասպէս ու ֆիզիկապէս հիւծուած Արշակունիների անվերջ պատերազմներից արեւելքի ու արեւմուտքի երկու հակառակորդ կողմների գեժ. ագիտութիւնը, հակառակ քրիստոնէութեան մուտքի, համատարած, բազմութիւ անտախպաշտութիւններով ու աղանգներով ազգային ոգին ու նկարագիրը կեղծած. ահա հինգերորդ դարի սկզբի և շորրորդ դարի վերջի Հայաստանը:

Վերքն հահագին էր ու խորը, վտանգն անխուսափելի

ու աճաւոր: Կրօնն ու եկեղեցին ոչ միայն անզոր էին Տայի ազգային գոյութեանն սպառնացող նախ դատաբար զիմացրուել: այլ և իրենց խորթ, տարր որով, ապազգային նշտուածներով Տարապետ սօսնապետում էին քարքայան անբարեի գործին: Աճա այն մեծ ճշմարտութիւնը, որ ըմբռնում են Պատհի ու Մեարող և իրենց ցուած հոգիների բոլոր կորովով ձգնում են ազգային նահատարի գահովե՛ծ ընթացքը խախտել:

Եւ ինչ որ այս երկու խորը պատմական դեմքերի իրական, անկասկածելի մեծութիւնն և կազմուս, նրանց երազած գործուն և փրկութիւնը, հակառակ իրենց կրած սքեմին — կրօնական չէ, այլ զուս աշխարհիկ — Տայրենի գիր, Տայրենի գրականութիւն, ժողովրդական շայն խաւերը ընդգրկող համասարած լոյս:

Աճա Սահակ-Մեարողի Մեծ Երազը...

Յարմարութեան հակասեալ մի ըմբռնում առհասարակ կղերական հասկացողութիւնն և որչոր դարերում, բոլոր հորիզոնների սակ — լինի այդ բուզգայի, Կոնփիցիուսի, Քրիստոսի թէ Մուհամմադի փարսեում — ժողովուրդների ագիտութիւնն և համարել կղերի գոյութեան անհրաժեշտ պայման և գիրաւորուած հուսաացող հոգիների խաւարը՝ արիպետութեան զենք:

Սահակի ու Մեարողի, այս անուշակական քահանայական ու վարպետի մեծութիւնը այս չքնադ, այս լուսաւոր ըմբռնում մէջ է, որ նրանց դարձնում է հայ աշխարհի մեծագոյն բարեբարներ և դնում է արեւելքի ամենախոշոր դեմքերի, ամենամեծ յեղաշրջողների կողքին:

Եւ այդ յոսակ, վիճի ու ազատական մտածուքը, թէ ազգի փրկութիւնը համասարած լուսաւորութեան մէջ է, թէ այդ հնարաւոր է միմիայն Տայիկանն ուր բնիկ յարկունակ, թէ բարաբանապէս փչրուող ազգը պէտք է և հնարաւոր է ամբարշտել անհրկ, անբակտելի կառուցածքով — այս կորովի մտածուքը դառնում է կիրք, կսկիւղի երկունք, մի շքեղ երազ, որ խառնում է յասկապէս Մեարողի հոգում դիւթիչ հեռանկարով Այգ հեռանկարը...

Հայ գիրը քանդում է հայ ժողովրդի լեզուի կապանքները, կենդանի, խոսուն բարբառը նախ արձանանում է նոր հրաշքի մարերով հարուստ գրքերի մէջ և ապա ինչպէս վառ ճրագ, ինչպէս փայլասակող կայծակ ցոլքերը արձակում զեպի հայ աշխարհի ամենէն հեռաւոր, ամենէն մոռացած, ամենէն խաւար վայրերը և առաջին անգամ անհուն դարերից յետոյ հայ մասալ սերունդը իր խորը իմացուն աչքերը կուայնում է Տայաստա գրքի վրայ և հոգին փթթում է նոր, զգայացուց զապարհներով, որոնք նրա ետութիւնն են փութորում և բաց են անում նրա հայնացքի սուղ անկի լայն, աւելի լուսաւոր հորիզոններ, Հայրենի աշխարհի փթիւրի լեռները կուայնում են սեգ թիկունքները,

ինչպէս զապած առիծներ, արիւր ձեռքի շփումի սակ, անդնչարոր ձորերը հարթանում են, նոր, գեղեցիկ ուղիների համար և հայրենի բարբառը, հայրենի միաջը իր լուսաւոր թւերի սակ, որպէս հպարտ, գեղանի արծիւ պարփակում է հայ աշխարհը, Արարատականից ու փայլակարանից մինչև փոքր Հայք, Միջագետքից, Կորդուաց աշխարհից մինչև Կուգարք ու Յայք: Անսնահեակ արեւելքի ու արեւմուտքի ամենաթունոս չկամութիւնները, պարսիկ իր ճէնդապետաւոր, Բիւզանդիոնն իր նենգութիւններով, հիւսիսի և հարաւի բարբարոսներն ու ասիական ոռնացող խուժանները, անզոր պիտի լինին փչրելու այդ կուս ու հմայիչ միութիւնը, որ իր փայլուն լուսապայտի մէջ պիտի պարփակի հայ ազգի հոգևոր և մուսոր ամբողջական կեանքը, նրա անազարտ, ինքնատիպ պատկերը:

Աճա Մեծ Երազը Մեարողի մեծ հոգուն արժանի, որ արեւութեան ու երկունքի մի գիշեր պիտի խառնար նրա տանջած երևակայութեան հսկայ ճիգով և գերբնական լուսեղէն մասներից կաթիլներ ինչպէս կայծակի բեկորներ — այր, բն, գիւ... .

Մեծ Երազը իրականութիւն էր և աճա նրա շուրջ սկսում է բուռն պայքար Լոյսի Մեարողի և նրա շահիքաներին — Թարգմանիչների շքնաղ կաճաւոր — և վիճակած ներքին բոլոր խաւար ոյժերի հակամարտութեան սաւառին գործը գիմագրուել ժողովրդական ոգու, լուսաւորութեան մեծ գործի յայթանայն պայհովը: Եւ և՛թէ ներքին թշնամիները շուս են անդի սալիս ու գրեթէ կէս գարում հայ գիրը կարողանում է հայկական սքանչելի Ոսկեդարը կերակել, արտաքին փասնգները չեն սպառում և հայ ժողովրդին, բովանդակ հայ ազգին և վիճակում հայիկան Պրոմեթէոսի լոյսը սպահովել արտաքին թշնամիներէր: Այնուհետև սասնահինգ գար շարունակ, մինչև մեր օրերը, մինչև այսօր, հայը վարում է այդ պայքարը Լոյսի համար աննկուն ու յամառ: Մեծակ որպէս մի բարաբարկութեան զաղուք, նեւուած ստիական բարբարոսների մէջ, հայը սասնահինգ գար շարունակ իր ջլուս ձեռքերով, անլուր մարտիրոսութեան գնով բարձր է պահել այն լուսարձակ կերտը, որ Մեծ Մեարողը մի օր անկեց հայկական բարձունքների վրայ: Բիւզանդական նենգ չկամութիւնն արեւմուտքից և ասիական արիւնարբու մահաշունչ խուժանները արեւելքից փոխ առ փոխ փորձն են փչրել հայի լուսասենչ յամաւորութիւնը և Մասնէն կողագլուխ:

Ազգեր են եկել կատարի արշաւով և զարկել ու փչրել ու փրկար խորտակել, որպէս ծովի փրկուած ալիքներ ու մի պահ ընկճածս հայը ոտքի է կանգնել, աւերաբիրը վերաշինել, կեանքը վերաստեղծել ու հին պայքարն սկսել լոյսի շուրջը, լոյսի համար:

Աճա հայկական ողջ պատմութիւնը սասնահինգ դա-

րուց ի վեր լոյսի, քաղաքակրթութեան, ազատութեան համար են ընկել մեր ընտիրները, մեր լուսերը, մեր ճակատողները: Լոյսի համար է լացել հայը իր պարտութեան ցաւագին տարիներում, նրա համար ազօթել, նրա համար հիւսել իր ունեւարքը, աննարտաբար իր գոյն ու նրա յաղթանակի յայտերին կապել իր լուսագոյն իշխելը, իր անհնազան հաւատով:

Եւ աստուհինք պարեհի այդ հերասական պայքարից, անթիւ մարտերից, աւերածից, անլուր թշուառութիւններից, անգամ մեր օրերի անասելի սարսափներից յետոյ՝ հայը այսօր կանգնած է աշխարհի առաջ բաց ճակատով և իր ցեղական լոյսի մեծ ասնն է կատարում, ապա նա կարող է և իրաւունք ունի հպարտութեամբ բացեպանչել՝

„Այնուամենայնիւ ես յաղթեցի“...

ՄԵՇ ՅՈՐԲԵԼԵԱՆՆԻՆ ԱՌԹԻԻ
(413—1513—1913)

Ad perpetuam rei memoriam!

Ահա մենք ևս՝ մեր յոյճասանջ ու ջլապիրի բազուկներուն մէջ սեղանած մեր մասնակցութեան համեստ այլ բարորակ ծագիկապաւոր — կուգանք ընդառաջ Հայութեան այս հրաշքաբան Յօնին և համաարած խանդավառութեան ու, գորովալիք և հիացիկ և երախտագետ, կը խոնարհեցնենք մեր զուրեք մեր Մօթի վեասերաններուն յիշատակին առջև, մենք՝ որ օրօրոյցէն դասակները սասցեր ենք մեր ճակտին՝ միայն փուշէ պահներ գրկելու, մենք որ՝ պատանի՝ միայն դագաղներու՝ ենք ընդառաջ գացցեր և կամ՝ երիտասարդ՝ միայն շիրիճներու վրայ ենք խոնարհեր ու վարդեր պիտեր..

Եւ անեւէք մեր բիւրերն ալ այսօր վճիռ են սասցերու պէս և լուսաշող — իսկ մեր շրթները բուստերու նման կարթիր և ժպտուն, ոչ այլևս գրգռած մեր առհասական, մշտնջենական սենդէն, յոյզերէն և զայրոյթէն, այլ օրւան բերկրանքով ու փառքովը աւլոյուն և հպարտ

Այսօր ասնն է հայ Միաբնին, մեր Միաբնին, և, այո՛, որբան ալ մեր խոհերը անդառնալիօրէն գերած ըլլան զէպի այլ ուղիներ, որբան ալ մեր հայեացքը վշտագրոյժ գամած ըլլան այլ հորիզոններու և մեր գրիչը մեր մասներուն մէջ ըմբոստ չլօժարի որչանագրեց խանդաղասանքի խօսքեր և օրհնարութիւններ, քանի զեռ չեն երևար խիղճն ու պարը Յօներու Յօնին կամ արշալոյսը այս աննարտաբար աղբամուղջին, — անեւք, մենք անուամենայնիւ կուգանք յաղթել այսօր մեր սուգին ու մենք ևս ներկայ ենք օրւայ համայնական հանդիսաւորութեան, ներկայ ենք մենք ևս և մենք ևս ենք ուրախ...

Որովհետև, մենք համազան ենք որ մեր հայկական պարթև ժողովուրդի շերի ու թշուառ պատմութեան մասեանին այնքան հազուագիւտ լուսաւոր եջերէն մէկն է հինգերորդ Դարը — իսկ մեր սեփական Ցառը, ի՞նչ սարսափոյ, մեր ազգային-հայրենի ժառանգութեան ամենէն թանկագրեք և գուրգուրալի գոհարը: Յետոյ, մենք ուրախ ենք նաև այս ճունախորհրտներ, որովհետև Լեզուն ամենազօրեղ օժանդակն է Բանակաւորութեան և Գրիչը ամենէն անկրկելի ու հաւատարիմ զինակիրը Բազուկին:

Չէ՛ որ գրեցին՝ գրեցին՝ ու գրեցին՝ մեր նախորդները գարբ ամբողջ անդադրում, մինչև որ նախորդներու պէս ոնգիտակից և սողուններու պէս զեանաքորչ ինկած հեղգ սերունդները սովորեցան վերջապէս կանգնել ո՛րչառնից, և երաւունքին հասկացողութեամբ գօտեպնդ՝ վանեցին ընդհարումին ու Դասասանին սարսափը: Չէ՛ որ զեռ հիմա կը գրենք մենք ամեն օր, կը գրենք ի խնդիր ցնցումի և ընդվզումի, կը գրենք ի խնդիր սիրոյ և անձնակիրութեան, կը գրենք ի խընդիր ազատութեան, սիրոյ, լոյսի և եղբայրութեան:

Ահա՛ թէ ինչու և ինչպէ՛ս մենք եկեր ենք մասնակցել այս ճանին — շինա, և վաղը գալձեալ մեր ճանկաները պիտի դուրսանան ու խորշոփն, մեր թանաքը գալձեալ պիտի ըլլայ թունաբոյր և մեր աշքերը՝ կարծիր — շրթները՝ ամօն, մահու թախիճով պիտի պարուրի մեր հոգին — շինա է որ մենք վաղը գալձեալ պիտի տարինք մե՛ր սերունդին վիճակած հոգեբով, առևանգուող մեր բոյրով կամ ուրիշին համար հիւսնդ հիւճոց մեր ընկերով, ու ցաւի ու պայքարի ճանապարհին վրայ ծնունդ առած հարկաւ մենք պիտի շինենք արաստուգի ու սրեան շաւիղներուն մէջ բայց փո՛յթ չէ, յամենայն զէպո այսօր ներկայ ենք ահաւաստիկ այս Յօնին, բնաշխարհի անթառամ կակաշներէն հիւսած արիւնախոյր մեր պահով: — Յետէք անոր սպիտակ եւ պերուն վրայ մեր անունը: — Թեղափոխական երիտասարգութիւն...

A. ՇԱՅՊԱՋ

ՈՒՐ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

Մի՛ ժպտա, ու ներեր ինձ միտմտութիւնս, ո՞վ բարեմիտ ընթերցող որ հայկական հարցի այս յուզումնալից հզնաժամին՝ երբ հայ ու Հայաստան յեղյեղում են աշխարհի բոլոր լեզուներով, երբ Կարմիր Եղեռնի անանց մշտաւնջի տակից բիւրաւոր աշքերի մէջ փրկութեան հեռաւոր ձայնն է թարթում տարտամօրէն, ես՝ խոնարհ ու երազող Յարագիւտ, հարցնեմ, թէ ո՞ր է Հայաստանը:

Մի՞ ժպտաւ և ժանաւանգ մի՛ անիծեր ինձ այս տա-
րադեպ և գրեթէ անողորմ Տարցեի համար, մի կնճոր
ճակատք և Տայրենի աշխարհին նախանձախնդիր ըմբոս-
տութիւնք մեզմեր մի վայրկեան, որովհետև իմ Տարցի
իւրաքանչիւր խօսքը իմ իսկ շրթունքներս է այրում և
իւրաքանչիւր տառը սուր թունուար փշի պէս ի՛մ իսկ
հոգում մէջ և անկեան:

Վարքանդի ու ցաւագին մեծութեանս մէջ ես յա-
ճախ եմ փնտրել Հայաստանը, իրական, հպարտ, գեղե-
ցիկ Հայաստանը և ամեն անգամ հոգիս բուռնաւեր,
սգար թռչունի պէս ետութեանս գազանտխորհուրդ
խորշերում մեզմիւ լացել է իր վշտի ու ցասումի տը-
ցունքները, որովհետև... Կ՛հ, ի՛նչ ոսեմ, ի՛մ երազած,
ի՛մ փնտրած Հայաստանը չեմ գտել:

Ի զո՛ր, Ի զո՛ր եմ փորձել երևակայութեանս մի
հզօր թափով դուրս բաշել հեռուար մշուշի ծոցից այն
հոյժիտներն ու բարձունքները, ուր հայ բարբառն է
լուռու, ուր հայ գեղջուկը, առանց երգի, առանց հայ-
կական սքանչելի «Տօրովչի»՝ համբօրէն ու գրեթէ
անոյտս ափսոս է բաշում ու սերմը ձգում, այն խրճիթ-
ները, ուր՝ մի հին օրօրց է օրօրում ու իմ մանուկ է
հանգչում մուշմուշ — շքեղ կոկոնը յուսացող ցեղի,
ուր պառււ մայրը — տառապող ազգի՝ անչէջ կրակի,
հայկական անբիծ օճախի այս սուրբ վեստալկան մեղմիւ
գարձում է մի հին, լայկան ճախարակ. ո՛ր մատաղ,
թրթռուն Տարսնեքը, որպէս պարարտ մարգագետին,
իրենց հարուստ կողբերի սակ կրում են ցեղի երազուն
հոգին:

Ի զո՛ր եմ փորձել այդ վայրերի արեւից հոգուս
ցրտութիւնն սփոփող ցոլքեր մուրալ ու հպարտօրէն
բացահանելի՛ «նահա՛» Հայաստանը՞...

Եւ այդ սրտապարտ, այդ կորովի բացականշութիւնը
միշտ սառել է շրթունքներին, քանի որ իր յուսթի
ափսի մէջ գեղջուկն է խոզխոզէն օլօրօցի մէջ՝ մատ-
ղաշ մանուկը, գեղանի հարսը տարւել է, որպէս բար-
բարսների պազուութեան անզօր ու արտում զո՛հ, և
պառււ մայրը մեխերների վրայ նստած և չօրացած
տախները երկնքի գէժ յանդիման, որպէս բարացած
զարհուրանք՝ իր հայեացքի սարսափը մխրձել է հօրի-
զօնի մութ անպերի մէջ:

Ո՛չ, Հայաստանը չէ այս, այլ տանջանքի, կիզիչ փակիծի,
անբուն տառապանքի վիթխարի հովիտը:

Ո՛ր է Հայաստանը...

* *

Չիտե՞նք հայ բազաբակրթութիւնից, որ որչափ և
իրական լինի ու շքեղ, բարբարոսների ձիերի սմբակ-
ների սակ հազար տարներ փչուել է ու փոշիացել և
մեր հայրենի աւերակների մէջ այսօր բրգական ոլջուս՞

է լուռու որպէս նահատակի արինաթաթառ ու ժողաց-
ւած գիւկի շուրջը ունոյը գիշակներներին:

Պատմութիւն ունինք՝ ողջ հեծկանքն ու ողբ, ուրոյն,
ինքնասիպ եկեղեցի, որի կամարների սակ դարեր շա-
բունակ հնչում է մէջքակոտոր, ձիւլած ցեղի անյու-
սութեան անթալի աշաղաղ՝ «Յէ՛ր ողորմեա՛...», ժու-
զովորական երգ ու յայն, խաղ ու պար, ուր կեանքի
ու սիրոյ, խիտք ու տարի թվերն են փեւած այն
խոհուն, անանց թախիծով որ հանգում է հայ ժառանգ
սրտերում, որպէս օճը վարդեմուտ սակ. ծով գալարուն
բանաստեղծութիւն՝ ցաւը երգելու, գիր ու գրեկանու-
թիւն, հազար ջուր հարիւր տարի տաւը լուսաշող սակ-
զարով պատկած, այնուհետև դարեր շարունակ մեր
կեանքի անպատանջութում խորշակահար շորանալու համար
պատմական անյուր տառապանքները, որոնք անցել են
ծունկի եկած ազգի թիկունքով, որպէս ուղիների յաւ-
բաշարժ ծանր կարւաւն և նոր աւելի ահաւոր սար-
սափները, որ մենք ապրեցինք դեռ երեկ և ապրում
ենք այսօր, կարծացած սրտերի, անանսացած մարդ-
կութեան այս զղւելի ժամանակներում, մանուկներին
վախեցնելու հէթաթիւնների տեղ ծառայեցին ու անգամ
Չարունքներ, համար ցաւերն ու հնգանգ տարկութիւնը,
անմտանք թափած արիւնն ու անասունի համբու-
թեամբ կրած մեծագոյն սարսափները հարկերից սակ-
ծել չեն կարող:

Ոչինչ տախի առաջակալի ու վանող, բան ցսի անվերջ
յանկերքը, ոչինչ աւելի ստորացուցիչ, անարժանիք, բան
ազօթը ու պաղտանքի կեցանքը: Այս նըղված աշ-
խարհում իրաւունքներից վատթարն ու արտառիտօրէն
անյայտ սրբունքի, թուլութեան, անզօր խեղճութեան
վրայ հաստատած իրաւունքն է... ու հազար տարի
մենք լալխ ենք:

Ա՛հ, եղկելի ժողովուրդ...

Եւ ի՛նչպէս չհարցնեմ վերասին սրտի անհարին
կակիծով թէ՛ ո՞ր է Հայաստանը՞ ..

* *

«Հայաստանը կը պատասխանի թիւրքը — նի՛հ թէ
նոր — Հայաստանը եղել է, բայց էլ չկայ, կան միայն
այլեկեան Անասուրի նահանգներ, կամ Քիւրդիստան,
ուր բրգական հոծ ազգաբնակչութեան հետ ապրում են
նաև սակաւաթիւ հայեր, անհանգիստ, յաւերժապէս
գժգո՛հ ձեցարդներ մի կորած ցեղի, որ ո՛չ բողաքա-
կրթութիւն և թողել և ո՛չ յիշատակարաններ և պա-
րազիտի պէս ապրել է ստարների, մանաւանդ բրգական
քաղաքակրթութեան փշրանքներով»: Եւ նրա մանր,
մանկօրէն նեղագիտա աշքերի մէջ կը փայլի ինքնաբա-
ւական ժպիտը այս ապկկար ու խղճուկ յայտնութեամբ՝
թէ Հայաստան չկայ:

Արեւուտերի բոլոր ընչաքայք գիշերներն, բոլոր արկածանգիր ու ախաւոր փարեսերներն համար Հայաստանը մի աշխարհ հարազատական անուն է, հինուուրջ շիրմերի մի աշխարհ, որ դրամագլուխը պիտի կենարէ կոչի, նոր, հզօր, կենսալի ժողովուրդների համար, ուր պիտի թաւարէ բազմակրթութեան երկաթէ անիւլ, փշեկով ու որորելով փորթութիւն ընկերներն, որոնք թէևն վրասուր է արիւնքամ, բայց շարունակում են պայքարել մի լաւ, մի նոր սրշալոյսի յոյսերով:

Եւրոպական նենգ գիւտնալուծների համար Հայաստանը թիւրք բունպետութեան կարմիր խելագարութիւնն է իրենց ներշնչութեամբ հրահարած, իրենց սպիտակեղ քաղաքներում, արիւնքանգ ու դաշտներով փողոսան մի պատմ, որ ինչպէս սպանական գրօջ փողփողում են Կոստոյի կայտոյ ջրերի վրայ, երբ պէտք է ապիկար ու բթամիտ թիրքի գրպանը խարանդ Արշաւունում է կողողուալ, կնքում է առեւտուրը, զժափտ ու աւեր երկրի մի նոր պատանն էլ շորթուում է, Հայաստանի արիւնտ սոււերը վերապին ծածկում է գեղեցկանում և բազաթփրթ փշաւաղները կամացուկ փսփում են ողորմելի թիրքի սկանդին:

«Ահ հոգ կ'աց, Հայաստան չկ'ալ»:

— Իվէթ, էֆենաթ, ինունմ է պատասխանը:

«Քեզ համար, իմ աղին ընթերցող, ինչպէս և հայութեան մեծամասնութեան համար Հայաստանը երկի յ հայկական վեց նահանգներն» են, որոնց անունով մենք ամենազարհուրելի սարսափներն ապրեցինք՝ միայն գերեզմանի փոշին մեր գլխերին ցանկելու համար, ամենազառ յոյսերը որօրցինք ամենազաթան հիասթափութեան համար:

Անողորմ, արիւնտ պատարանը, որի շուրջը երեսուն սարուք ի վեր դառնում են գիւտնագիտական նենգ խաղերը, մութ, ոճրագործ դաւերը: Աւերակ ժպտում են մեր անձարութեան մի ժպտով, որից զգուշաւոր, խոհական մարդու հոգին կը սարսաւար, իսկ մենք— յաւերժական գիրահաւաններ— թողնում ենք, որ այլ գիւտական ժպտը օձի պէս մեր հոգու մէջ սողայ, մեր ջարդած հաւատին նոր յենարան դառնայ ու նորից մրժոյրում ենք՝ զօրցե հեռու չէ Հայաստանը»:

* * *

Նգոված, եղբրական պատարանց, որ իմ էլ հոգին բզկանց յուսախարութեան սուր ձիւրաներով, թոյնի կաթիլներով իլաւ, իլաւ եւութեանս խորշերը և ամենէն վճիռ երազներս արեց, ամենէն հպարտ ու նւիրական իղձերի վրայ թառեց որպէս թանձրամած խաւար: Այս ցաւագին ու վտարանդի մեռութեանս մէջ շատ եմ խոկացել, շատ եմ փնտրել մտուկ օրերիս երազած հպարտ, շքեղ Հայաստանը: Եւ թողէք, որ սանձ, այժմ,

ո՞վ հոգուս ու ցաւիս եղբայրներ, որ Հայաստանն իմ համար այսուհետև ո՛չ աճիւններով լի հինուուրջ սփորներն են, որբուքի և մեծ լինին մեռելները, այլ յարած ողբն ու կոկիւր, ո՛չ աշխարհի հոգրների շրթունքներին մեր մուրացած սպիտակեղ, ո՛չ կարեկցութիւնը մի հիւանդ քաղաքակրթութեամբ անւած մարդկութեանս: Ա՛հ, ո՛ւ, ու գարնակալ ոչ!

Իմ երազած Հայաստանը այժմ մաս-մաս կերտում է ինչպէս բոլոր ծիծեռնակի, ինչպէս խոտերի առկ թագնած փոքրիկ ջրերից կազմուող փրփրուն վառը, ինչպէս վողորբեան դունսա ցոլքերից մեղմորեն վառուող վիթխարի հրեհն սրշալոյսի, որ ողողում է արեւ զեբքը լոյսի ու ջերմութեան ծովով. կերտում, բարձրանում է այդ Հայաստանը մոխրների ու աճիւնների վրայ, թմրած ու մեղկ հոգրների արորելով այն ձոր ու դաշտերում, ուր դարձր միայն ողբին են արձագանքել այն խրճիթների առկ, ուր սարսափն ու մահն է թաղաւորել ինքնիշխան, ամենազորոյ, աւերիչ:

Ա՛հ, թողէք որ երկիւղածութեամբ ձուկի դամ ձեր առաջ, ո՞վ անանուն, անյայտ, սքանչելի վարպետներ, դուք որ ձեր հոգու ասաղձով, ձեր ստեղծագործիչ շնորով, ձեր առաքինի բազուկներով, ձեր ժպտներով, կորովով ու արիւնով լուս ու յամառ ինչպէս մայր բնութիւնը, կերտում էք իմ երազած շքեղ Հայաստանը: Աշխարհի ծափերից ու փառքից հեռու, շուք ու վայելքի հանգեղ ըմբոստ, բազմաթիւ անուններով, բայց առանց անւան, ինչպէս բնութեան շունչը սերահար, բայց ճակատները ու լայն կրեքերը աշխարհի չորս հովիտին աււած, երեսները արեւառ, կրունկները մաշած, հոգրները արեւով լի և ալքերից մէջ կայծը երկնային անցնում էք գիւղից՝ գիւղ, ծորից՝ ձոր, սարից՝ սար դաժան, մթին առապարներով փերիչառ աւեր ցելի բոլոր կերտելով:

Եւ այնտեղ, ուր դուք ոտք էք կոխում, ես գիտեմ, հայ գեղուկը յ հորովելով՝ ու յոյսով ձգում է սերմն տքրեմները լայն կոփով մէջ խրճիթում օրօրոցն է օրօրուում և մանուկը— շքեղ կոկիւրը յուսացող ցեղի— հանգչում է մուշ-մուշ, մասաղ հարաւ էլ չի զոզում իր գեղանի կանայցիութեան, իր սերնի պատեի համար և պատու մայրը մզովի գարձնում է հինուուրջ ճախարակը՝ առանց լացի, առանց երկիւղի:

Ա՛հ, թողէք, որ երկիւղածութեամբ ձուկի դամ ձեր առաջ, ո՞վ անանուն, անյայտ, սքանչելի վարպետներ... չէ՞ որ ձեր կրօնաւատեղում Հայաստանն է բարձրանում փարթում ծիւրով, իմ երազած, իմ փնտրած շքեղ Հայաստանը:

ՅԱՐԱԿԻՐ

„ՊԱՇՏՊԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐԸ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԻՐԱՅԵԱՆ

(1878—1908)

Իբրեւն յարգիլ յաւերժանում են սերունդների յիշողութեան մէջ, շնորհիւ աւելի իրենց մահան ձեւին, քան կատարած գործերին: Եւ որքան զժախտ են նրանք, որոնց մահը չի համապատասխանում իրենց կեանքին ու գործին... Հասկանալի է, որ բոլոր ուժեղ յեղափոխական զէմբերը սարսափում են խաղաղ, հիւանդ, անկողնում մահանալու հետապատկերից...

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԻՐԱՅԵԱՆ

Այդ կարգին է գտականում մեր Յարութիւնը: Կամ յետո՞ւ յեղիի հիւանդութիւնից և բժիշկների անկարողութեան պատճառով Մի ժառ, որ բազմաթիւ անգամներ խաղացել էր մահ: Եւ հետ կաւի դաշտում է ազաւել անհնազանդաւոր պատահարներից, ընկաւ մի սարկիսի մահով...

Կամ ընդ Մշոյ Գենջ գուսաափի Օղնուս զիւղէն էր նահապետական ընտանիքի գաւախ: Եւ սկզբնական կերթութիւնը սասցել է Պիտայեալի՝ իրենց զիւղի համայն վարժարանում, ուր յայտնի է եղել իբրև ժիւր և ընդունակ աշակերտ:

Մեծ կատարաններն վերջ, երբ երկիրը անսեռապէս սնանկացաւ և սխաւց գաղթի ու պոստիտութեան հասանքը, Յարութիւնն էլ շատերի հետ Վալիս անցաւ, ապա Բուլղարիա, ուր գործարանների մէջ կ'աշխատէր՝ աշխատ ու սնանկացած ընտանիքին աջակցեան հասնելու համար:

Արասահմանում նա շփուում է յեղափոխական կուսակցութիւնների հետ և 1900 թ. մտնում է Կաշուակցութեան մէջ:

Այնուհետև նա փոխադրուում է Ամերիկայ, որտեղ զենքի կուսակցական փեմայի կենտրոնական անձնաւորութիւններից մէկն է դառնում և մասնաւորապէս հոգում է իր ինքնապարզացման մասին Փիւրջահայտանուն և կողմասում ծայր աւել հասանքների սլիքը հասնում է Ամերիկայ, Աֆուում էին Սանայ պատասխանութեան նախապարաստութիւնները և Փուսանի, Մուրադի, Անպուհի, Քեռիի խումբերը ՝ շղագրութեամբ Սասուն են հասնում:

Յարութիւնը չի կարողանում սանել ամերիկեան հանգիստ կեանքը: Սահմանազրկում հնչող ազգերգերը կաւի կը հրաւիրէին ցրած ընկերները... Պէր բաղ ընկերներ մեզի կը պատասխանէ... Յանկանայով երկրում աւելի օգտակար լինել, նա մտնում է իր կամուտը ամերիկեան բանակը, սովորում է զինավարժութիւնը որպէս զի երկրի մէջ կարողանայ տեղին վրայ սորվեցնել նոր սրհետար ժողովրդին: Եւ 1903-ի աշնան մի քանի այլ ընկերների հետ Կանադահասում են կողմաւ, այնչեղով նախ ժըն և վ. կուսակցութեան արասահմանեան սխառտեղին... Պէր որի շէնքը Կանադայ, մեզի հանդիպեց մէկ ծերունի ու կալ ժառք, շատ համեստ հոգունում, կը կարծէինք, թէ ծառայողներն մէկն է մեզի հետ շատ անուշ կը վարէր, մեզի Կաշարան տարաւ կերցոց ու թոյլ շէր սար, որ մենք վարներ: Ետիք ապօ (հայրիկ) մենք Ամերիկային դրամ շատ ենք բերած, ինչո՞ւ չես թողներ, որ մենք վարներ... Բունանք մենք, շէնք զիտեր, յետոյ ինչոցնք, որ Բրիտանիոյն է եղել և աղայի պէս մեզի կը ծառայէ եղեր... Աֆուսան, ալ շանտանք... բայց անոր համարը զեռ թարմ է մեր Կախիւն Մեռանք ալ հոգ չէ, Բրիտանիոյն անսանք... կը շառակենք երկիր՝ Անգրանիկն ալ անտեր... Եւ հետոյ անոր պաւարութիւնը, որ նա և ընկերները սասցել էին ծընկէն:

Ահա այն պաւարութիւնը, որ նա և ընկերները սասցել էին ծընկէն:

Ընկերներով վարս են ՝ յեղափոխականների ժամագրովայրը: Սասունն որդէն պարզել էր ապստամբութեան գրոշը: Եւ աղաներ ինչ էին Փոսայ Խաղաղ Սասուն հասնել անկարելի էր: Խանի և Նիկոլայի խմբի որինակը կենդանի է, սահմանազրկները լեցած էին զորքերով:

Արևելեան Բիւրան և երկրի գործով պրաւաղ Մարտիները, յեռան III Ընդհ. ժողովի որդուաների վրայ վճում են կազմակերպող արշաւաններու Արդէն յայտնի են Երևանի գեմով գնացած երկու խմբեր և Օլլիթի խմբի զժախտ պատասխանները: Այդ ժամանակ կազմակերպւում էր և մի անգամին ցոյց սահմանազրկի պահանջողներից մէկի դեմ, ընկեր Յարութի զեղակարութեամբ Ահա այդ վերջին խմբի մէջ է մտնում:

և Յարութիւնը, որ արդէն Բուլգարիայում և Առփուսում մարզել էր ռաբային գործողութիւնների մէջ:

Մի սուկալի, անկէալայի գիշեր՝ խումբը մտնում է սահմանին Պէաք էր այն սասիճան ժամնալ պահակին, որ հնարաւոր լինէր ձեռքով աւաճ նետել: Հոգիները նկատում են մերոնց և սկսում է կրակը երկու կողմից: Մերոնք յետ են նահանջում: Ըարժուաճերը վերջանում են երկրի ներքը և գուրքը, առանց սպասած արդիւնքը սալաւ: Ներսի զինուորական ոյժերի մեծ մասը ստիպուած է արտասահման անցնել ազգական պաշարի պահամուծիւնից և կառավարական խտուծիւններից ստիպանք... Օտայ են ստիտ լքման նշաններ: Հորի էր գործը նորեն սկսել: Տարի էր գանել նոր ու թարմ մարդիկ, որ գնային արկիւնային աշխատանքով նոր գործ ստեղծելու, բայցարած վայրերը վերակազմակերպելին: Այս անգամ շարժման ծանրութեան կեպը փոխադրուած է Անի: Մի վայր, ուր հանձնատարար խաղաղ է թացել և ուր կորեկի է սխտածատի ուշխտասնք սկսել:

Եւ ահա Յարութիւնը ուրիշ Յ ընկերների հետ անցնում է Պարսկաստան, Անի երթալու համար: Ժամագրհում են՝ հազար ու մի նեղութիւններով, առսական սահմանից մինչև Անի մտա 20 օրայ քամբայ ստով գնալու պայմանով:

Եւ կարճ ժամանակովիցուած Անի մէջ ստեղծում է իրեն համար մի բացառիկ դիրք: Մի քանի այցելութիւններ այս և այն գիւղում արդէն ընդօրոշում են նրա կարողութիւնները:

Գաւառները հիմնած էին կոմիտեներ և ամեն կոմիտեական շրջանում կար մի շրջիկ ընկեր, զինուորական խմբով:

Յարութիւն նախ սեսակիցի փարձած ընկերների հետ, ապա ինքը մենակ սկսեց կառավարել մի ամբողջ շրջան: Եւ մի ատր չ'անցած, նա արդէն ժողովրդական գործիչ էր:

Ի՞նչ էր նրա այդ ժողովրդականութեան գաղանկըը, Անուշ ու համեստ ընաւորութիւնը, անկեղծ ժողովրդասիրութիւնը ու բուռն եռանդը: Նա իսկական ժողովրդի մարդ էր. ժողովրդական էր մանտանդիք բարս զգական ուղանկովը, նա ժողովրդի հետ խոսել դիւրեք իր լեզուով, ժողովրդի բարբառով, համեմատ օրինակներով և շատ անգամ քրգերն բառերով Ամերիկայի վիճաբանական ժողովները և իր բնածին խոսելու կարողութիւնը նրան դարձրին ժողովրդական արիւն: Եւ շատ անգամ իրմեն բարձր կրթութիւն ստացածները, երբ կը խօսէին գիւղում, ժողովուրդը կը խնդրէր, որ պարտի խոսածները Յարութիւնը թարգմանէ իրենց՝:

Արձախի շրջանը, որ իրմեն առաջ համարեա անկազմակերպ էր, մի ատրայ ընթացքում 32 գիւղ կազմակերպւեցին, այն էլ ո՛չ թէ սոսի անունով, այլ և իրաւ

կան ազգական ոյժով... Գիւղ չկար, որ առնազը մի սասնեակ չունենար զինուած, իսկ մեծ գիւղերը մինչև 4—5-ը ունէին:

Նրա ամենամեծ և ամուսնաւոր գործն եղաւ՝ զինուորական խմբերի պատրաստութիւնը: Արգասից յետոյ, Յարութիւնը առաջինն է եղել, որ լայն շարժով զինուորական խմբեր է ստեղծել բազարում և գաւառում: Իւ նրա զինավարժ աշակերտները այսօր իսկ հարիւրներով կարելի է հաշուել բազարում և գիւղերում: Դա ոչ միայն թէօրիական վարժութիւն էր սենեակի մէջ, այլ և գ ո Ր Ե Ն ա կ ա ն: Զեկը սենեակի մէջ նա թէօրիկ դասեր կը ասար, իսկ ամառը լեռան կատարներին կը սարկեցներ նշանաւորութիւն, յարձակում, պաշարանութիւն, դիրք նստել կայլն զա հանդիսացել է նոյնպէս Անի շրջանի լաւ զինուորական խմբակաւներից մէկը: Թողնենք այն մանր-մոնր ընդհարուաճերը, որ նա անցնել է գաւառներում՝ գեղեցիկային փոխադրութեան ժամանակ, նրա կոնիւնքից ամենանշանաւորը վարագի յայտնի ընդհարուաճ էր, 1907 թ. յունիս 16-ին:

Խումբը մէկ շարաթէ ի վեր կը գանէր վերին Աարագի բարձուրքները, մի վայր, ուր կառավարական պաշտօնային սաք չէր իրիւղ և ուր ապաստանել էին Պեասօ ու Մարսիկը մեծ կոտորածներէն վերջը: Դա Յարութիւնի սիրած վայրն էր. կայ աղտեղ մի աւերակ եկեղեցի: Շրջանի երկար ու գեւառին պայտաներից յետոյ, խումբը հոգ հանգիստ կանէր մի քանի օրով՝ նորէն գաւառ իջնելու համար: Այլ բէյի հայտնածների օրերն էին. բազարը այնքան էլ յարմար չէր երթեկեկութեան համար...:

Կաւի նախընթաց օրը Յարութիւնը լուծ է, որ իր սիրած ընկերներէն մէկը այդ օրը արտասահմանէ եկել է և բաղաք կը ձանի՝ Ալեքնայի ժողովի լուրերով: Նա անմիջապէս մարդ է դրուած, ինչորիցով որ նախ ընկերը իրեն այցելէ, որովհետեւ խումբը քաղաք մտնելու գիւրտութիւն և ժամանակ չունի: Անկերը դիւրում է և նոյն գիշեր լեռան սարոտում գտնաւոր Ս Գրիգոր վանքում, նոր եկող ընկերը ու Յարութիւնի խումբը կը գիշերեն: Խմբի մի մասը լեռը կը թայ զգուշութեան և եղած սարանքների հսկողութեան համար: Միւս օրը, երբ առաւօտեան վանքը եղած խումբը լեռ կը քաշուէր, կը լուրի հարցանի ձայնով: Ընչ անելի վեր կնէկուց յետոյ, կը պարզուի, որ խումբը մտնուել է և շրջապատւած է սոսիկանների շրթայով:

Մասնութիւնը կը կատարի նախընթաց օրը, նոյն գիշեր ժամադարձերիտի յայտնի հարիւրապետ Էիւրբի բէյի առաջնորդութեամբ, 200 սոսիկաններ կը մեկնին գէպի լեռ, որ բաղաբէն ընդամեն 2—3 ժամ էր Արևը գեռ չծագած՝ սոսիկանները կը հասնին խմբի վայրը, բայց ոչ որ չէր համարձակի մտնելու:
Արևը ծագանում պէս, մեր ընկեր պահապանը պապ

Տակած, որ լուսացել է և այլ ևս վասնզ չկայ, Յ քնած ընկերները թողնելով աւերակ եկեղեցու մէջ, ինքը կերթայ վարի կողմերը՝ եկող խուճերն զիստաօրելու:

Ընդրի բնիչ անսնելով, որ ոստիկաններից ոչ ոք չէ համարձակուում ժամանակ աւերակ եկեղեցուն, ինքը ետփունջին ուսերին կամաց-կամաց կը ժամանայ եկեղեցու պատերին, կենէ պատի վրայ և հրացանը կուղղէ վարը բնած զինուորների դէմ: Վարի զինուորներն մեկը յանկան կարթնանայ և գրիգը բռնած ու փամփուշար մէջը պատրաստ հրացանը արագութեամբ կը կրակէ Ընդրի վրայ, որ տեղն ու տեղը կըսպանւի: Պրակի ձայնից ոստիկանները ուշքի են գարիս և սխուժ են իրենք էլ կրակել ու ժամանայ: Այդ ժամանակ աւերակի մէջ եղած Յ զինուորները դուրս թռնելով, գիրք կը բռնեն և կըզգեսին կտիւր շէշտ այդ ժամանակ Յարութիւնը խուճը Տասնում և վարեն, ոստիկանները, որ չըրպարանել էին խուճը Յ կողմէ և կը գտնէին վերի և վարի խուճի միջև, իրենց կրակը կուղղեն շեշտակի գէպի վարեն եկող Յարութիւնի խուճը: Յարութիւնն խուճին խուճը երկու մասի բաժանելով, մի մասը կուղարկէ ետևից մեր խուճին վեր բարձրանալու և վերի զրրբերը բռնել առաջ համարի իսկ ինքը մի քանի ընկերներով մաս, Պետրոս Առյժն, կը նետուի ուղղորդի կուի ամենասար կենտրոնը: Պաշարած ընկերները կրտիկական վիճակի մէջ էին Ընդրիին սպանող ընկերը հրացանը աւերուում է, ոստիկանները նոր օգնական գնացի են անհնուում: Յարութիւնը պատահելով շղթան, հասնում է անձնաս ընկերների մաս: Իսկոյն շակում է աւերուած հրացանը և սխուժ են խոնամուար կուրը խուճի միտ մասն է կը հասնում և լեռած գագաթը և հնչում է Եանթի ռազմերգը: «Պուսեցեղ աղբր, կուեղեց բաշբաշ...»

Բազարից հասնում է հազարեն աւելի զորք, բայց մերոնք լեռան լաւ գիրքերը գրաւած լինելով, զորքը չի կարողանում լեռ ելնել, ոստիկաններն էլ անսնելով Ընդրիի գիտիլը, յետ են փախչում և կուում են հետուից:

Լեռան լանջը գամուղ գիւղերի կամուրները երկու կեսից օգնութեան են հասնում: Կուրը տեւում է մինչև կեսայր երբ յանկարծ սխուժում է խիտ կարկուտ ու ձիւժ, ապա թանձր մտախուշը: Սարալանջներում և ձորերի մէջ սիրում է խորին լուռութիւն: մերոնք կամաց-կամաց վեր են քաշուում: Ետոյ իմանում են, որ չըրբը քաշել է վանքերը—Վարագ և Ս. Գրիգոր կուղարկելու նպատակով:

Յարութիւնը անտում է խուճը, որ մինչև ոսկորները թրջում էր ևս յոգնած և անբողջ օրը ոչինչ չէր կերել—քաշում է զիմացի մի այլ լեռ, ապա անցնում է գուռու: Մերոնցից սպանում է մի անզեն գիւղացի երեսասարգ, որ պատահմամբ հոն գտնւած էր: Լեռան շուրջը հայ գիւղերը բերկրանցի մէջ են,

նախ որ խուճը ազատուել էր մեն վասնզից և ապա՝ սպանել էր Ընդրիի բէյ, որ սարսափ էր սարսանել շրջանի մէջ: Այնուհետև բերբերեն ևս սկսեցին երգել Յարութիւնին:

Սակայն բոլոր այդ ուղղութիւններն ու ներքողները ունէ ազգեցութիւն չեն անում համակրելի խմբապետ վրայ: Նա մնում է նորէն նոյն համեստ, նոյն ընկերասէր Յարութիւնը, իր զինուորների հետ վարուում էր, իրեն հաւատար ընկերներն և ամենքը նրան պաշտելու շափ սիրում էին:

Գիւղերի մէջ բացի կազմակերպական—ուսումնական գործերից, Յարութիւնն մեն գարի է աւել և կը թակամ գործիւն կամարեա ամեն տեղ գարոցներ է հիմնել աւել քաղաքից երեսասարգ ուսուցիչները առեւ ու սեղաւորել Ուսուցիչների վարկը ապահովելու համար, գիւղերում համայնական միջոցներով ցանկ և աւել ուրտեր և դրանք արգիւնքը յառակարել զարդին:

Այսպէս նա գործում է անզուլ անգագում—Յ սարի, մինչև որ յոգնած ու ուժասպառ, ընկերների խորհրդով անցնում է Կոզկուտ մի ասորով հասգասանալու: Նրա հետ է լինում և Վարդան Էասհպազը: Կովասի ամենալքած ժամանակն էր, մեր կարևոր ընկերներից մեկը պատմում էր, որ Յարութիւնի և Վարդանի կողմէ անցնել է մեր շրջաններում երևալը և նրանց լակ ներկայութիւնը ու թարմ ոգին ահագին ոգևորուած թիւն է առաջ բերել ղեկավարող շրջանակներում:

Վանի մէջ ժամուրթիւնը պայթում է: Յարութիւնը լուռ դուրսից (որ իր սերելի ընկերն էր) և Վարդան Էասհպազի հետ ահամանապիւնում խուճը են պատրաստում՝ ներս մտնելու: Սահմանափակելը վրայ հասնելով, իրենք միասին անցան Վան:

Այնուհետև էլ երկու ամիս հաջիւ ձայնով ուղի վրայ է մասնակցելով օսման. առաջին պարլամենտի ընտրողական պայքարին, հիւանդանում է և անկողին ընկնում: Մի բանի ամտից յետոյ՝ մեռնում է:

Չիւն ձմեռ էր, Վասպուրականի ձմեռը Մահաւան բռնը հեռակցիցնք շրջանները: Սակայն չէինք սպասել, թէ մտքը կարող էր գալ այդ ձիւն ձմեռը, այն էլ երկու օրուայ ընթացքում:

Վանը չէր տեսել այնպիսի թաղում 10—15,000 մարդուրգ, մեն մասամբ գիւղացի անցնում էր գագաղի ետևից, Վանի լայն փողոցներով: Զինուորները ահագին շղթայ էին կապել գագաղի շուրջը: Հետևում էին ներկայացուցիչներ՝ կառավարութիւնից, զինուորականներից, հիւպատոսներից, միտնարներից, վաստականներից կէսը: Հանգիւրը կտար է անտում: Արարաց եկեղեցու ղեկավարանտը, արտասանում են գամբաստանները: Ապա Վազգենի և միւս նահատակների ջով՝ հողին ենք յանձնում: Ժողովրդի սիրելի ժողովուրդը երկար ժամանակ չէր հեռանում գերեզմանից:

Գաւորներն սորաջինք մեր սիրելի ընկերոջը, որ նա մեզու այնքան վաղաժամ և արեքան սովորական մահով Ոչրաջինք և երգեցինք քերեցմանի վրայ, որ իբր գրու շակը պիտի շարունակենք բարձր պահել սպրոզներու ընկերներ, չնուանաք այդ ուխտը:

Ա Ր Ա Մ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

XV
Վ Ի Ժ Ո Ւ Ե Ը

ՁԱՐ, միամիտ ինքնավարուում...

Իբր այնքան վառ յայտերից ու ակնկալութիւններից յետոյ, յաղթական յՈւսովը՝ Տրամենցում էր թիւրքաՏայերին — Հայաստանի ինքնավարութեան սեղ — Սան-ՍանՖանօի լղարիկ ու սարսում յօղւածը մեր հարեանակիցներից շատերը վերագրում էին այդ Ֆրանսիոն Տ ա յ Կ ան քաղաքականութեան վրիպումներին: Եւ երբ բերինեան արեւոյգորի մէջ եւ... յետը մուկ ննեց՝, էրբ 61-րդ յօղւածն եւ, մի վայրկեան թերթանք ու խանգավառութիւն սարածելուց յետոյ՝ զնաց վիճելու արեան ու աւերածի անգունըներում, — գարնեալ մեր իմաստուն կրիտիկոսների աշխում՝ հայկական դժբարդ քաղաքականութիւնն՝ էր յանցար...:

Այգդեւ է միշտ արածաբանել մեղի ու լալիան ան- ճարը: 1895—96 Թւականներում, երբ վիճեց ժամա- նակաւորապէս հայ յեղափոխական շարժումը՝ հայրե- նիքի վիթխարի զուլումների հանդէպ նոյն հայկական անձաւութիւնը մ է կ յ անց աւար և մէկ միայնակ պատասխանաւու էր ձանաղում — Տ ա յ յ ե ի զ ա փ ո խ ա Կ ան ի ի ն:

1878-ին և արեւ-հեան երկար ժամանակ՝ բաւա- թեան ներառներ էին Ներսէս պատրիարքը և իր աշ- խարհական ու կղերական գործակիցները: Հայոց ակֆորմ- ների ու ինքնավարութեան ծրագիրները վիճել էին — ըստ այդ անոգը կրիտիկոսների — որովհետեւ Ներսէսը, Խրիմեանը իրենց անիոհեմ քայլերով գրգռել էին աւստներին, որովհետեւ հայկական խնդրը անշոքՏը ձեռով էր ներկայացրել Ներսէսին, որովհետեւ պատ- ըրիարքը գործել էր ինքնազուլու և ազգային հաւաքա- կան կամը շէր յայտնել պետութիւններին, որովհետեւ Ներսէս, Խրիմեան, Նարզեյ, Չերազ եղել են վաղ ան- փորձ գիւտագետներ կայն կայն:

Պատասխանութիւն կայ գործի մէջ և կամ խաւած է պատրիարքը... — գտում էին մի շարք երեսփոխա- ններ Ազգային Ժողովում, 1878 թ. յուլիս 21-ի փո- թովոյոյը նիստ միջոցին, էրբ 12 անգամը հարցա- պնդում էին ուղղել պատրիարքին յհայկեան ինքրի

ութիւն, ի սես այն ընդհանուր յուսախառութեան, որ առը էր բերել 61-րդ յօղւածը: Եւ Պեկեան էֆենտի արտասանում է իր մեղադրական ձառը, անն վայրկեան ընդհատելով և ծանր վիրաւորանքներ ստանելով սա- քարին ու անգուպ վարժապետեանից:

Ազգային հաւաքական կամը մը պետք էր յայտնել Ներ- սէսին օրինակ և հանդիսուր կերպով (légalement et son tonnellement), ժողովրդական հանրագիրներ պետք էր հա- ւաքել կայն... Եթէ պայտանապես և ազգովին բարք եր- թաք, հայոց հարջը վիճարանութեան կենթարկուէր Խրիմի ձեջ... Մինչդեռ ոչ մի վիճարանութեան չ'եղաւ...):

Ենդիրը վիճել է, ըստ Պեկեան էֆենտի, որովհետեւ՝

Պատրիարքը, աւանց անգամ Ազգային ընդհանուր ժու- ղով գումարելու, գործել է միմակ, իր մի բանի խորհրդա- կաններով... Երրպան չի ընդունել Պատրիարքի ձայնը, իրի ազդի ձայն...:

Եւ բուն արի յետոյ՝ անգամ Նուպար փաշայի պես դիւանագէտ գործիչը իր հեղինակաւոր խօսքով Ներսէս գործում էր Պեկեանների անՏեթեթութիւնը: Ներսէս պատրիարքը, նրա անելով, գ շ ի ս ա ո Ր պ ա տ ա խ ա ն ա ո ճ և մ Եր բոյր գժբախտութիւնների, նաև 1895—96-ի Զարգերի *):

Այգպէս է գրում պատմութիւնը... Ներսէսն էր, ուրեթ, որ փոխարինելու անց Սան-ՍանՖանօի 16-րդ յօղւածը Բերլինի 61-րդ յօղւածով Ներսէսն էր և ոչ լորդ Սոյրբերին, որ յիս զից Սուսանանի հովա- նաւորութիւնն ու սպգումը գրումը մ ծրագիրները և յօրինեց ընդհանուր եւրոպական հովանաւորութիւն... Ներսէսն էր և ոչ Անդրիան, որ ուսուցիւմ առաջնա- ղացութիւնը արգելելու նպատակով խլեց Թիրբոց հայաստանը Մուսովի ձեռքերից և մասնեց վերստին սուլթանական բանապետութեան... Որքան՝ Տղբ և ազ- գեցիկ է եղել այդ Ներսէսը
Ce n'est pas sérieux!

Անշուշտ, եղել են վրիպումներ ու սխալներ: Ան- շուշտ, պատմական վայրկեանի բարձրութիւնից շատ և շատ վաւր են եղել 1878 Թւականի գրեթէ բոլոր գերակատարները, — Թէ՛ Ներսէսը, որի կրակոտ ու ու- սաստուն խառնածքին միանգամայն անծանօթ էր լափի ու սակի զգացուցը, Թէ՛ Խրիմեանը, որի պարզ նա- հայախանական հօգու վրայ կատարել էին մի վրդովե- ցուրիչ բառութիւն, հարցնելով զիպլոմանոսի ծրարի և զրիկով Ներսէսին սալանները, ուր նրա զմայլելի *humour*-ը սրախօսելու և զւարճաբանելու անսպառ նիւթ էր գըտ- նում, աւանց սակայն յարմարելու գիւտագետական արՏեսաթ աննկապալը պահանջներին, Թէ՛ Խարէն Նար-

*) Աստեղագրութիւնը Ազգային Ժողովոյ, 1878 թ.
**) Մի այդպիսի յայտարարութիւն արել է, ըստ երևութիւնի, Նուպար փաշայ պ. Չոպանեանին (Տեւ Երլինի յօղւածը «Պատասխանաւորութիւնները» խորագրով, Անասիւս, յուն- ւար 1899), Պետք է ստոյգ համարել պ. Չոպանեանի այդ վկայութիւնը, ևս առաւել, որ վերոյիշեալ յօղւածը հրա- սարակում է փոշոյի կենդանութեան օրով:
A.R.A.R.®

պէջը, որ իր լեզւական ու հոնասորական ձիրքերին չէր միացնում բաւականաչափ լրջութիւն, և թէ, վերջապէս, երիտասարդ Չերազը, որ սնցամ իր ամենահասուն շրջանի մէջ, սարքաբանաբար, շատ բիչ է համարաւորանել իր հոշման, իր գծաւորին բարոյական պաշտօնին՝ Եւրոպայի հասարակական կարծիքի առաջ*):

Յարօրինակ էր, սնշուշա, Վարժապետեան պատրիարքը, երբ նա մի ձեռքով սիրաշահում էր ուսնեբրին, միւս ձեռքով գաւեր էր սարքում նրանց դեմ, մի կողմից զրկում էր Նարպէյի Պատերազմի և յեմբրելանին Էլջիտիին (Սան-Սանֆոսի գաշապրիցի յետոյ), որպէս զի դիմուձեռքով ու արեանբով ձեռք բերէին հայրական ամուսնովս Ռուսաստանի հովանաւորութեան առի, միւս կողմից, Պոլսի սնչլիական դեպուտի աղջեցութեանը ենթարկած՝ շարունակում է հակառակական գրգռիչ աշխատութիւններ անել նրան, մերժում է իր հօտի անուանից Պուսպէյի յազարկու և կրօնակու՝ հովանաւորութիւնը և իր բուն համակրանքն է յայտնում Քիւրքիայ բարեկամ Անգլիային, նրա աջակցութիւնը հայեցելով... Եւ այդ բոլորը սնչլիական պրոպագանդա է և լնդուն ու հրատարակում «Կապոյտ Գրքի» մէջ, իւրօր աշխարհի:

Իսկ այնպէս, Լեւոնուհու, գիւնանգէսի ծիրանի հարած զապարկականի Արծիւը՝, նոյն Անգլիայի օտակցութեանը ստանալու մասհարութեանը, մտանում էր իր «Անգլոյժ»՝, մտանում էր սահակական սեփիսի գարուր սարսափները և լորդ՝ Սոյրբիւրիի հետ սեռակցութեան միջոցին փաստարանում էր թիրքերի գառը, օսմանեան կայսրութեան ամբողջութիւնը, և սուսմ էր, որ հայերը սառապում են սոսկ բրգերի հայտնաբերներից **):

Յարկանանութիւններն ու հակասութիւնները սնհայտեան մեր պատմութեան այդ նշանաւոր դրուագի մէջի հայ քաղաքական գործիչները, իմանալով որ դիւանագիտական սրճեսար ինքնին արդէն կնշիք էր երկդիմութիւն և խարսխութիւնին, իրենք ևս իւրացրել էին նոյն «cachecache»-ն և խարսխութեան մեթօզը. Սակիւն, կրկնում ենք Եայրայեզրէն միամիտ ու սնարգար կըլինէր՝ այդ սարօրինակութիւններին ու հակասութիւններին վերագրել հայրական գառի բունն ընթացքը և նրա վերջնական ֆրակտի:

*) Պ. Մինաս Չերազ՝ մտն քան սուրալ իր քաղաքական հրատարակագրութեանը՝ վաստակել է իր համեստ ու գնահատելի սնչլի հայրական ինչպիսի պատմութեան մէջ, որ մեք թերեւ կը քննարկեն յետագայում:

**) Երկման յետոյ սանել էր, որ ինքն այդպիսի յայտարարութիւն չէր արել լորդ Սոյրբիւրիին: Եթէ հանդուցեալ կամողիկոսի յիշողութիւնը չէր խորում իրեն՝ պէտք է երթալանք ու թիրքեանցութեան հեղինակը իր թարգմանն է, պ. Չերազը:

Ասնք դարձեալ — այդ գոռաւելիզմը, երկուութիւնը միմիայն Ներսէսի ու նրա խմբի քաղաքականութեան մէջ չէր, այլ ամբողջ հայ մասնորհանութեան մէջ: Կային գեռ Ռուսաստանի թեմերութեան եռանդուն կողմնակիցներ նոյնիսկ թիրքահայ մասնորհանների շարքերում, իսկ կողակեան հայութիւնը, ի դեմս իր սառաղաղմ սարքերի, սանուն էր միակ փրկութեան խարսխը՝ նոյն սուսական թեմերութեան մէջ:

Շփոթ, հակասական մարքերն ու արժապարտութիւններ յորձանքի մէջ սարքերում էր աղջային բազարկանութեան նաւակը, սակայն... այդ յորձանքները չէին, որ սնչլիական հայոց հարցի կուլիւտիտի ժրոյ, նրանք չէին, որ որոշեցին Հայաստանի Կապուտար, Բերլինում, լորդ Սոյրբիւրիի և Շուվալովի քաղաքութեան անսկզբութեան միջոցին, և նրանք էլին պատմաւոր՝ որ բերլինի վեհաժողովի նախօրեակին ցարն ու իր միւրսարները Պատերազմում քաղաքավոր մերժումով պատահանեցին Խորեն Նարպէյի ներկայացրած հայրական ամուսնովայի սառաղաղին: Միջկտակական դիւանագիտութիւնը սակելի հիշական գրգռներն ունի, նա չի կտեւած այդքան շնչին պատահարներին...

Չարիքը հայրական դիւանագիտութեան սյուսկամ սյուսկակ ու վերիպումի մէջ չէր, այլ նոյն այդ դիւանագիտութեան եռութեան մէջ 1878-ի հայոց վարդապետ երազներ խորտակման պատճառն այն էր, որ հայութիւնը իր գառը առաջ քնշելու համար գիմել էր գիւտանագիտական միջոցներ և միջոցներ և միւս միւս նրանց, Հիւսնալի էր այն եռանդուն սահապարանը, այն սնչլային ու համարաշեք գործունեութիւնը, որ սիրում էին այդ պատմական վարկաններում հայ բուրժուա ու ժողովրդական տարրերի մէջ ընդհանուր, համազգային գառի շուրջը, սակայն չէր այդպէս և նոյնիսկ արհամարհում էր անհնաւականը — ժողովրդի պատրաստութիւնը, նրա իրական գիմագրական ուժը: Չկար ներկութե չէր փլը՝, որի բացակայութիւնը այնքան գառնորեն ողբում էր Երկման հայրիկ, իր վերագրման Բերլինին...

1878-ի հայ սերունդը (բուրժուապիան, զեկաժողով մասնարկանութիւնը) հարապատ յաղորդն ու շարունակուն էր 60-ական թեմականների հայ յաստատագրական սերնդի. նոյն միամիտ խանգաժուութիւնը յկուլուտարական՝ նախնախնների շուրջը (պարոյներ, վանքերի, հետարական ազատ մարզանքների կայն) և նոյն ստամիկի, սնչլայնների սարքակը՝ ոչ, որին սակեան, աղբուստական միջոցների առջև: Քսան տարիներն ոչ մի փոփոխութիւն չէր բերել այդ ողբալի, կրաւորապաշտ մասնութեան մէջ միջնդեա շուրջը սաննուրեք օսմանեան արեպակեանութեան հորիզոններում սնթափել էին

ըրեսաննայ համարները և ընդստացած քանակար-
Տով դիմում էին գեպի ազատութիւն...

„Յերթմը“ արհամարհող ազգը՝ ինքն ևս արժանա-
ցաւ գիւանագիտական արհամարհանքին: Լորդ Բիկնոս-
Փիլը չէ եւ ոչուս ընդունել հայկական պատգամաւորու-
թիւնը Բերկին մէջ. Խորեն Նարայէնի բազմամարտի
Քամայ ևն ձգում Պետերբուրգից, հասկացնելով, որ
16-րդ յօդուածից աւելին պահանջել աններելի յան-
գործութիւն է, իսկ իրքնասիրէ՛լ, աննից *franc* ու չի-
սուս է գտնել տաննից լաւ արժանագրած գեպի հայ
գաւառ, ստում էր պարտադէմ Ռուսաճգլեան վարդա-
պետին— որ եկել ներկայացել էր նրան, Վերսէի հրո-
հանգով (Արքիանուպօլսում, ուս. Թիւրքական հաշու-
թեան բանագրութիւնների միջոցին) և ինչպէս էր
ուսս զօրքի գրաւած հայկական գաւառներին ևս շնոր-
հել նոյն ազատութիւնը, որ պիտի արւէր Բուլղարիային:

Թիւրքահայերը—ստում էր իրքնասիրէ՛լ—չպիտի կարենան
սուսալ բալղարաց ազատութիւնը, քանի որ հայը անպար-
տաս գտնուեցան և դարձան ևն մեռել տարը Հոյաս-
տանի մէջ *):...

Ռուս լիազօրի այդ ուշագրու յայտարարութիւնը
ամեն բան պարզում է՝ յայնցանքներն՝ ու յպասա-
խանաւորութիւններն՝ որոնոյ կրիտիկոսներին: Այդանչ
է մասնակցած բուն շարիքը, — մեղկութեան և անարգ
կրաւորականութեան այն յիւսուտից տեսլը, որով մինչև
օրս էլ վարակած է հայ բուրժուազիան ու աչգի
մեծամասնութիւնը և որ վերջին բարորգ գարու մէջ
կաշկանդեց ազգային շարժման անաւն ու սլացքը,
մասնեց ժողովուրդը անգէն ու սեղ յուսահատու-
թեան, գառապարտեց ըմբոս փոքրամասնութիւնները
մի շափազանց անհասար, օրհասակազ պատերազմի,
որը ի սեպի հարկադրելու և գեպի գրական գործ մշելու
գիւանագիտութիւնը, առաջ բերեց ժամրինական ֆիտա-
կօսեր և յերլուճներ՝:

Ահա թէ որտեղ և ինչ ուղղութեամբ պէտք է գոր-
ծազր: Եր հայ պատմախոյ կրիտիկոսի յիերնամարտի-
ման՝ եռանգը:

Չլինէր հայը յմեռել տարր՝ 1878-ին, կամ յե-
տագայ Թուականներում, չլինէր նրա անսահման համա-
կերպութիւն ու գիտակնային անշարժութիւնը հանդէպ
զքրգի ու Թիւրքին անվերջ բռնութիւնների, լինէր նա
գեթ փոր ինչ յճական՝ յեղափոխական բարողով,
ունենար նա՝ իր անթիւ գարացներ ևս վարձարի հեմ՝
գեթ մի քանի յհեթերիական՝ կազմակերպութիւններ,
որոնք 19-րդ դարի սկզբներում սունկի պէս բսել էին
սարուկ Բունաստանի մէջ, զուս կրթական ազգային
հաստատութիւնների ծնողն.— Անգլիան, հզօր ու յաղ-
թական Ալքիսը, այնպէս չէր վարի հայութեան հեմ

*) Տես Արքիանուպօլսոյ առաջն. փոխանորդ Ռուսաճ-
գլեան վարդապետի մեռուսները, հրատ. Ռազմիկի մէջ,
1907 թ. (Մարտի 25 հայկական տոհմոյ):

և լեծգործի մէջ յանուն հայկական ինքնագործութեան
սկսած ուժեղ պրոպագանդը չէր ունենայ այնքան ող-
բայի մի վախճան:

Եւ գեա զարմանալի է, որ այնքան շահեցանք Զար-
մանալի է, որ առանց մի կամիչ յեղափոխական արին
թափելու, լով յփոյտե շերտի՝ ցոյցագրելով, սսմա-
նեան հայութիւնը ձեռք բերեց 1878-ին գիւանագի-
տական այն շնորհը, որ կուսում է 61-րդ յօդուած և
որ այն ժամանակայ պայմաններում յիւսու մի խոչը
վաստակ էր, յայտերի ու արեկալութիւնների մի բոլը-
րովին նոր աղբիւր... Հայոց հարըք միջազգային բնոյթ
էր ստանում, Թիւրքեան հանգիստւորապէս պարտաւոր-
ւում էր սպահովել հայ սարըք անհրաժեշտ բարենո-
րագոյճներով և իւրողան նոյնքան հանգիստւորապէս
ստաննում էր վեբ ու հօ գ զ ի պաշտան, փրանգամայն
իւրուսըք ու պարտաւորութիւն՝ միջամտելու հայկական
գործերի և հայութիւնը յարաբերութիւնների մէջ
Ֆիտակոս յ նա յ պիտի գար, իսկ անկիտակոս անպա-
ւորութիւնը Բերկին մէջ համադրվից յետ, հայկական
աշխարհի մէջ՝ աւելի շուս յաղթանակի սպաւորու-
թիւն էր, բան պարտութեան: Գոհ ճնացին անգամ
նրանք, որոնք հանգիստեցել էին ամենաղբում պաշտպա-
ներ ուսուական Թուրքութեան և որոնք համար փրկու-
թեան միակ խորխոր էր Սան-Ստեփանք 16-րդ յօդ-
ուածը և Ռուսիոյ գրաւուած Գոհ ճնաց այդ արժանա-
րարութեան աննեմին *parole-parole* ը, Գ ր ի Գ ո ր
Ա ր Բ ր ու ն ի ն, յՄշակը յայտնում էր իր այդ գո-
հունակութիւնը պ. Չերազի յտէ ի՛նչ շահեցանք Պեր-
լինի վեհամտովն՝՝ անսութեան նոխարանի մէջ *):

Գոհ ճնաց և կովկասահայ մասւորականութեան միւս,
պահպանողական կուսակալ Ռիֆլիտի
յՄեղուն բացայտ կերպով խոստովանում էր, որ
Թիւրքահայերի համար բարձրագոյնութիւն է իւրպայի
հաստատական և մասնաւորապէս Սնգլիայի ինամակ-
լութեան՝ ենթարկելը: յՍնգլիան, ստում էր նա, ամե-
նաքաղաքակրթւած ազգն է, հայերը նրա հոգնաւու-
րութեան ասկ թէ անսեսապէս կ'ուսալարիեն և թէ
քաղաքականապէս կը զարգանան...:

Գոհ ճնաց Թիւրքահայ նշանաւոր վիպասան Եւե-
րեանց յՄասիսի մէջ հրատարակած իր մի յօդուածով
նա յանդիմանում էր այն հայ մասւորականներին, որոնք
յուսահատական ժեեսեր էին ստում Բերկինի ֆիտակոս
առթեա:

Ի՛նչ տեպիք կայ յուսահատու ելուս բացակասում է յեր-
կուսի՛ր հեղինակը միթէ՛ Լէնկիթուսը զուս և հասեր:

Երբեքնց յոյս է յայտնում, որ հայ ազգը պատմա-
կան այնքան փոթորիկներից որչ պրենելով, Անգ-
լիոյ հոգնաւորութեան ասկ չի կարող ընելը իսկ

երբ բոլոր յայտերը կը կարսին, այն ժամանակ, առում է Ծերենց, Ռուսաստանին կը միանանք *)...

Միամտութիւն է բուրում վիպասանի հետեւել յայտարարութիւններին.

... Ինչ որ բաւութիւնը չի կրնար բնել, համբերութիւնն ու յարստութիւնը կրնան ընել... Այլ թէ զինուց բաշտութիւնը կամ պատմութեան շարժումըն ազատութիւն և կեանք բերին մաշտ ազգին, այլ համբերութիւնն ու ժամանակի պարզանքը **)...

Այդ միամիտ պատմափիլիսոփայութեանը կարեւոր մի գումն ու ժողովրդի պատասխան էին միւս ազգային վիպասանի, յայտերի լացող ու կայծափող հեղինակի այս առնական խօսքերը.

Դասարկ յայտերով ենք սարում. Դիւան կն երբ լուսահամբերութիւն սեփն... Ազատութիւն սրում է այն ազգերին, որոք իրենց ազատութիւնը սրով պաշտպանել գիտեն ***)...

Որ 61-րդ յօդուածը մի կարեւոր նւաճումն էր այն ժամանակաւ պայմաններում թիրքահայ ժողովրդի համար—գրան ազգայնոց և է այն դոգմատութիւնը, որ նա յարուցեց թիրք կառավարութեան մէջ. վերջին, ինչպէս տեսանք, սկզբներում խիստ զուհ էր հայկական խնդրի արեւորեւումով և նշյիսկ ինքն էր յորդորում հայոց պատերազմին՝ առաջագրել պետութիւններին այդ խնդիրը, ազգիքը լինել Հայաստանի գրումուն, ընել առ ՍանՊանթոնի սպանուողից 16-րդ յօդուածը. Ստեփան, երբ սեռու, որ հայերը Բերլինի մէջ կոնքող և գրական երաշխիքներ են ստանում Եւրոպայից իրենց երկրի ապահովութեան համար, Արդիւ Համիդ կասաղեց և սպանուիլքով հրամայեց պատերազմին յետ կոչել հայոց պատգամաւորութիւնը Բերլինից: Այդ ժամանակ էր, որ Ներսէս արաստանց իր խիղճով մերժողականը Ահա թէ ինչպէս էր պատժում ինքը պատերազմը Ազգային ժողովի 1878 թ. հոկտեմբեր 6-ի նիստի մէջ.

... Այս պատմալիք ու բարձրագոյն հրաման եկաւ ինչ Դուներ՝ պատգամաւորները Պերլինէն յետո կոչելու, որուն պատասխաններն, թէ աւելի լաւ էր համարել կառել պատերազմանքին ****)...

Ինքը վարժապետեան շատ լաւ կը գիտակցէր 61-րդ յօդուածի թերութիւնները: Եւրոպ 21-ի իր պատմական ճառի մէջ նա առում էր՝ ի պատասխան սկեպտիկներին ու յուսահատներին.

Տես՛քը երեւոյթանք... Մեր խնդիրը անմիջական և կատարական իրականացաւ... Եւ որ ազգ կրցած է յանկարծակի կերպով իր բողոքանաց ի կատար հասնել... Ո՛ր է,

*) «Մարտի», 1878 թ. յուլիս 23:
) Մաշտաները բացառութիւն չեն կապել ազգերի պատմութեան մէջ. նրանք ևս արեւմտիկ կոխերով և մեծամեծ զենքով են ձեռք բերել իրենց ազատութիւնը. Մ. Վ. *)
***) «Մշակ», 1878 թ. № 22:
****) Առեւտրութիւնը Ազգ. ժողովոյ. 1878 թ. էջ 181:

սակայն, կորուսար, ո՛րք զգաւորութիւն, ո՛րք յուսահատութիւն... Մենք բան է արդէն, ինչոր ստացանք... Լ՛ի մոտցուած չենք...

Դժուար է, արգաթել, լուրջ առարկութիւններ հանել այդ բացառութեան դէմ, նայելով իրերին և յ յ մամ ամ ան կււս Կ արնոցներով Եւ Ազգային ժողովը իր յիշատար վաստակութեան քւեւ անց Ներսէսին Անուրած Յանձնաժողովը միասին ըննելով պատերազմը բոլոր գաղանի թղթերը, եկաւ յայտարարեց համագումար ժողովին, որ Ներսէսի բարեխղճութիւնը, անձնախրութիւնն ու շիտակութիւնը վեր է անն կասկածից և որ նա յվարած է ազգին շահուց համար ան ան Կարասութեան բանտներ ընդունեց կարելի է ասել, միաձայն: Միակ ընդդէմ բուսերողը Պեկեան է՛ֆէնսին էր, որ մի բանի մասն շարունակ արաստանել էր պատերազմին, ուղղելով նրա դէմ անն նաժանը մեղադրանքներ ու կասկածներ: Մի խուճր երեսփոխաններ իրողից առաջարկ եղաւ հրատարակել նրան Ազգային ժողովից, իրբե խուճրարք և ինտրիգանի. բայց նա շատպից ինքը զրկել իր հրատարակումը *):

Այս, ո՛վ կարող էր այն ժամանակ գուշակել... զալիքը: Ո՛ր զիւային հանձնքը կարող էր նախատեսել այն հրէշաւոր դատաւանութիւնը, որ պիտի սազերէր հայութեան դէմ սահմանադրական և ազատատէր Անգլիան:

Անգլիա և Ռուսաստան... Մեկի հովանաւորութիւն, միւսի—գրումուն Որին ընտրեց թիրքահայ հասարակութիւնը: Մինը ստարածել էր գարեկից ի վեր ազատութեան ու անհատականութեան սկզբունքը, ցանել էր երկրագնդի բոլոր ծայրերում համեմատաբար ազատ ու ինքնավար համայնքներ, միւսը հանդիսացել էր իր արողը պատմութեան ընթացքում երբեք ստի ազատութեան և ազգերի անհատականութեան: Որին ընտրեւ Ռուսաստանը՝ անգլի իր յուսուցիչ, ազատովս թագաւոր որով, հայ ժողովրդի անբաւ գոհութիւններին, հայ զարգացմանի անգնահատելի Եւրոպութեան ներքից յետոյ, մերժում ու արհամարհում էր հայ առրի աննահամեմա ինքերիսութեան սեղանները, առիս էր նրան 16-րդ դարմիկ յօդուած, որպէս զի բիւ յետոյ հայկական նոր հողերի միացումով շարունակե անբող հայութեան ազգապերման և ուսուցանան պրոքտը...

Ի՛նչ զարմանք՝ որ թիրքահայ հասարակութեան համահրմը թերեւ զեպի Անգլիա: Իրիտանական հովանաւորութեան երազը շատերին էր ոչևորում, — նաև Ներսէսին, Երիտանիին, Նարպէլին: Այդ հրատարակե Երազի ազդեցութեան առկ էր, անարարկոյ որ Երիտան 1878-ին Բերլինից «աւետիս» էր զրկում Կոյսի իր բարեկամին... «Հայաստան յերկունս է—գրում

*) Առեւտր. Ազգ. ժող. 1878 թ., էջ 188.

եր նա—Քայն ծնելիք զուսկը մա՞նչ պիտի ըլլայ թէ ազգիկ, այդ չենք կրնար որոշել... Իսկ միւս պատգամաւորը, Խորեն Կարպէ, գրում էր Պէկեանին 1878 թ. յունիս 24-ին.

Կ'երեւի առայժմ, թէ Անգղիա կուզէ զմեզ իւր պաշտպանութեան ներքեւ առնել: անգղիացի կառավարիչ մը յանձնելով զՀայաստան... Ուրիշ միջոցներէ շատգոյն այն է, որով կը խօսուիք... բարբարոսութենէն և ուստի Տաճարակաւ պահպանութենէն, Մեր Զոհքն այն է, որ մեր առանձին ինքնակառավարիչներ ձեռք ձկնեք. այլ եթէ այդ անկարելի լինի՝ Տաճարա պէտք է զլուխ ձեռքէ և Անգղիոյ Տոմարարութիւնն ընդունինք, որ կրնայ մեր Տարեները բեղմնավորել և բարեկարգել *):

Գ ա տ ր ան ք ր Է շուտով փորձուցի: Այդ նամակի թուակարգիք բիշ յետոյ՝ Տրատարակեցաւ: Պի պ ր ան ան ան գ լ ւ ւ ր Ի Է ր գ ա շ Ն ան գ ր Է ր, որին նենգաւոր Արիօնը պիտի զոհարարէր Տայոց զատը և Տայ ժողովուրդը...:

61-րդ յօդուածը արագ արագ պիտի ընթանար այնուհետև զեպի վիժում... Հայկական դրամայի առաջին արարածի վարագոյնը էր, որ իջւա Բերլինում:

* *

Պացութիւնը աւելի ևս վաթսօրացաւ Բերլինից յետոյ... Եւ երբ 1879-ի յունուարին խառն ժողովի մի պատգամաւորութիւն ներկայացաւ սաղաքապետի՝ յարաւան Տրատարարութիւններէ մասին տեղեկութիւններ ապուր և գանգառ բառնալու, սուլթանի վարչապետը պաղ, թշնամական ընդունելութիւնից յետոյ, սապ ի միջէ այլոց.

Օսմանեան ամեն կարգի Տատարակութենէրը, Տայ, ար որ ևայն, պարտաւոր են կառավարութեան Զանիքը օգնել և ոչ գոհարակիւններ յարուցանել: զգրախոսար, Տայոց ազգը... այս միջոցին չեզամ է այն շաղկն, կը դիմէ օտար ազգիւրներու... Օտարը ի՞նչ կրնայ ընել... Հայոց ազգը պէտք չէ օտարներուն գործիք ըլլայ *):

Եւ յայնուամ է, որ Ասիական Թիւրքիայով զբաղւելու շատ ժամանակ չունի, Տրատարութեամ է Տա մ ք ե ր ե ղ, խոտանում է երկու բնինչ յանձնաժողով զրկել, մինը՝ քրիստոնեայ նախագահով Եւրոպական Թիւրքիա, միւսը՝ սամիկ նախագահով Ասիական Թիւրքիա... Նորէն Թագրիւններ, զիմաճեք ևս պիտարանները, ապա և պատրիարք Ներսէսի Տրատարական:

Սակայն ոչ մի Թագրիւր, ոչ մի ազգաբարձութիւն, ոչ մի Տրատարական չեր կարող փոփոխել Բ. Գրան այդ պաղ, արհամարհաւ անտարբերութիւնը, որ Տեսեանք էր... 61-րդ յօդուածն ստարագրող Եւրոպայի անտարբերութեան Անգլիան արգէն մտապել էր այդ յօդուածի դանդաղող՝ բառը և լրիզ Սուրբիւրի բերնով յայտարարում էր.

Միշտ որ Թիւրքիոյ ելեւտական վիճակը շարաքրի, Ասիոյ Տննական բարենորոգմանց պէտք չէ սպասել...

Եւ 1879-ի մայիս 11-ի Նիստում, Ազգային ժողովի մէջ, նախագահ Եղիփրեան արտասանում էր արգէն իր գործարկները 61-րդ յօդուածի վրայ.

... Գրեմք, որ ամեն երեւոյթիման անՏաճար պիտի ուզէ տեղեկանալ, թէ ի՞նչ են Հայաստանի բարեկարգութեան Տաճար կառավարութեան ձեռք առած միջոցներ... Ամէնքդ կարողիք Անգղիոյ արտաքին գործց գեմէ, պաշտօնէ՞ր՝ Լորդ Սալիսբորիի յայտարարութիւնը...

Հարկեր՝ մը, Տեղքը երեւոյթիմաց, քիչ մ'ալ... Այս Տաճարութեան իրաւը կուտանք մեր բոլոր գաւառական վարչութեանց, սքք Նորանոր Տարաստարութեանց տեղեկագիրներով ՏեղաՏեմէ կ'ողողին պարտաբարձութեան և Պելլիսիի գաղապարին 61-րդ յօդուածին պարտաբարձութեան ժամանակ կը Տարցնեն... Գրեմք պիտի ընէք, թէ Տաճարութեան ալ շատի ու սահման ունի: Սակայն մեր յոր կարած չենք մեր Աճախաւ Սուլթաննէ... և Պելլիսիի գաղապարին ստարագրող կառավարութիւնն:

Հարկերութիւն... Իսկ ապագայ Կարմիր Գազանը իր մահաճառ ապարանքների մէջ որոճում էր արգէն Տայոց Տարքը լուծելու, յարմատական միջոցները...:

Իզմիրլեան զուր էր այնքան անՏանգասանում, կարծելով, թէ Ազգային ժողովի Տարբերութիւնը պիտի Տանար շուտով և թէ նա ընդունակ էր թերևս գիմելու... յճայրայիզ՝, յանխոճեմ՝ բայլերի, Հայկական բարձրագոյնացիացի անց, որ իր Տարբերութիւնը անշուքի է և անտախտն նա այսուր ևս — 36 սարայ կեղերական փորձերից յետոյ—նոյն կրաւորական Տարբերութիւնն է բարողում, մերժելով ժողովուրդին ինքնապաշտպանութեան և դիմադրութեան միջոցներ, նա այսուր ևս կենտրոնացրել է իր բոլոր յոյսերն ու ձիւքերը գիւրամագիստական ձեռնարկներին մէջ:

Մ. ՎԱՐՍԱՆԻԱՆ

Յ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն Կ Կ Ա Ն Ք

ՄԱՅԿՈՒՍԱԿՍԱՅԱՅԻՆ ԿԱՍԵՐԱՅԻՆՈՒԹԻՒՆ

Ի Ձ Մ Ի Ի Մ Է Ձ

Յ Ա Յ Տ Ա Գ Ի Բ

ՈՒՂՅԱՍՏ ԻՋՄԻՐԻ ԵՐԱՆՆԻ ԿԱՍԵՐՈՒՆ

Հ ա յ ր ե ն ա կ ի յ ն ե ՛ ր ,

Ներքնւած այն մեծ պարտականութեամբ, որ դրամ է Տայութեան բոլոր Տաւառներու վրայ՝ բազապտական ներկայ բացատրի կայութեան Տանգեպ, և մասնաւոր իրաւունք այն գաւառ փորձերէն, սրտը անյնային մէջ ուրբան այժմբ վասնել ասին, Իզմիրի երեք Տայ բաշտպական կուսակցութիւններու տեղական Մարմինները՝

Կաշմակցութեամ Իզմիրի Նոսիսիւմ
Վիլայական Իզմիրի Մասնամիւրը և
Մահմանադիւր-Ռամկավար Ակումբը
Խորհրդակցութեան շքք մը ժողովներէ վեճը՝ որոշեցին Տամխարաճար

*) Աւանագր. Ազգ. ժող. 1878 թ.
**) Ատեմազարութիւնը, 1879 թ. էջ 345.

բաշխութեան դալ, միտանց ձեռք մեկնել և համարելի
Հայկական դատի շարժը: միտանաբար տշնտեսելու և ներ-
դաշնակ գործելու համար:

Միջկուսակցային այս համարչախոսքն մի նպատակն է՝ բոլոր
ոյժերը ի սպաս դնել Հայկական սուզանակին, որուն լուսնու-
օգտակար և նորինակ պետական շահերու համար, ամեն ջանք
գործ դնել վերջնելու մշտեղէն այն բոլոր ճանր, ապագային
ու միտակար կռիւները, որոնք տարինք ու տարինք պա-
ռաստման և հետեւաբար ոյժերու ամբօրէն վտանձան պատ-
ճառ եղան, անկեղծօրէն ձգտել համարչախոսքեան մէջ դնել
հայ հասարակութեան շեղքը խաւերը, սրելու զի կարող
ըլլանք՝ ընդհանուր համահայնութեամբ՝ կուսակցական և
բարտակուսակցական, արդիւնաւոր կենդանի մտայն ազգային
կենտական շահերուն, Օսմ. Սահմանադրական թէժիմի ան-
բապիտան և մեր ժողովուրդի վտանգաւոր ապահովու-
թեանը, —մեծագոյն ցուրը, որ՝ իրերու տեսք բերմամբ՝ ծա-
ւառայած է անբող հայութեան առջև:

Միջկուսակցական Մարմին որոշած է յատուկ կանոնա-
գրով ճշտել ներկայ համահայնութեան նպատակը, ներքին
փոխադարձ յարաբերութիւններու ուժեղանքները, որպէս զի
կարելի ըլլայ ներքին պատահականներու և թիւրօրացու-
թեանց առաւելը անսելն ու ներդաշնակութիւն մտցնել բոլոր
տշնտեսութիւններու մէջ, կուսակցական կամ հանրային,
որոնց կէտ անորոշութիւնը պիտի ըլլայ՝ ծառայել նրդին ժողով-
ուրդին և նոր իրաւունքներուն անպակշտմունք:

Համարչախոսքեան այս ձեւանքին է, որ հանցորդ կու-
գանք յայտարարել իրմերի շըշտի բոլոր կուսակցական ժող-
ովներուն և ժամանակը հայ հասարակութեան, որը, իս-
րական հաւատք ունենք, անխառն բերկրանքով պիտի բնորոշի
բազմաբան հայ ժողովներուն՝ երկու աստեղէ ի վեր վտա-
նագրած այս մերեցունքը և համագործակցութիւնը:

Այ սերերը հաւատալ, որ այդ բերկրանքի հետ միասին,
շեղք հասարակութեան զանազան խաւերու ներկայացու-
ցիւնները, կուսակցական բոլոր շըշտանքները, ինչպէս նաև ազ-
գային բոլոր հիմնարկութիւններու ղեկավարները անկեղծու-
թեամբ, շիտակ վերաբերումն է բազմաբանական պարտա-
կանութեան սպայոյցները պիտի շտան, անգործանք անկեղծով
այս նոր շարժման, որ սերի շտան ստեղծ արդէն սկսած և
մարմնացած է և Այն ևս ոչ մի գաւ, ոչ մի շարժում չընկ,
ոչ ալ բայցայիչ յոսեակտութիւն ժողովրդական դատի
թշնամներն պիտի նկատեն բոլոր անոնք, կուսակցական թէ
շեղքը, որոնք որբած անմեական շահեր և կամ տարած
յետին մտքերով՝ կը փորձեն խաղաբար կամ կասեցնել այս
որբայան շարժումը:

Ու այդ հաւատով է յայտն՝
Վոդընանքը համարչախոսկան սիրուն ձեւանքները եղիդ-
տան, Վրիկիւն, Վասպուրական, Պալքան և այլուք, որոնք
այս շարժման անգրանիկ արեւակատուները եղան, արժանի
մեր համակրանքին ու աշակցութեան:

Վոդընանքն սոյն նպատակով իրմերի մէջ սխառ հանրային
շարժումը և հաւատ ունենք, որ հակասակ աննպատ գու-
գադիպութիւններու, ան պիտի անձի, մեծնայ և կիկ ոչ
պարտ, զէթ վաղը պիտի սոյ իր կազմուրդի պատգմերը:

Վոդընանքը Մարի երկրի ցուսանքով ժողովուրդը, որ
անմեկտ կեցողակ իր հետեւուր ու բախտուր եղարձեղնու
աշակցութեանն ու համակրանքին և հրապարակով կը խոս-
տանաք... անոր է սպաս դնել այս շըշտի բոլոր անգրքը:

բարոյական և նիւթական իրեն արտայայտութիւն մեր կու-
սակցական և ազգային գործակաւութեան:

Յարգանք հայ ժողովուրդի արտաք գաւտին,
Յարգանք Հայ Դատին նիւթուն համարչախոսքեան:

ՍՈՒՄՄԱՅ ՄԻՋՌՈՒՄԱՅԱՅԱՅՆ ՄԱՐՄԻՆ
Ի Ձ Մ Ի Ի

Իզմիր
1913 զոստոս

Ե Ր Չ Ա Ր Բ Ե Ր Ո Վ Ա Ն Ե

Ը ն կ ե բ ն ե բ,

Նիտերի երկար շարանից յետոյ՝ անտի 6-ին վերջացու
Հաստանի Կ. Կովտէի I Ըրընային ժողովը:

Նա ստիգուած եր զաղուել, բացի կուսական անխառ-
նելի հայրերից, որ բերւած կամ թողնւած էին Ը. Թ.-ի
որոշելու, նաև շատ ուրիշ հայրեր, որ վիճակել էին նրան
իրեն անդրանիկ ժողովի:

Նա արշունքներ կենքի մէջ մտցնելու, իրագործելու և
կուշած Կ. Կովտէու Բայց ս՛ով չգիտէ, որ Կ. հասարակ՝
անելի հեշտ և որշում կայացնելը, քան իրագործել,
կենքի մէջ մտցնելը: Կ. Կովտէիս վրայ է ընկած մեր
գործի ղեկավարութեան և մեր շըշտանի անդուրաքի
աշարը: Ը հոգարթեան դժտարի պարտականութիւնը և
պատասխանատւութիւնները յարող Ը. Թ.-ի և մեր ընկեր-
ների առաջ:

Այս թէ էնց պայմանների մէջ է ստանձնում այդ ճանր
ու հատելի գործը՝ Կ. Կովտէու:

Ը ն կ ե բ ն ե բ,

Չկայ մեր դժբախտ հարեւիքի վիճակով բէշ էն շատ
հետաքրքրուող մէլը, որ շտանականի, թէ արտա Դարսկու-
տանը անընտել միայն անկարի, իրքը ներպակական պետու-
թիւնների ձեւքին մի խաղայիկ է: Չանենայով իր սեփա-
կան արգելադարմութիւնը և նրա անհրաժեշտ բազմաբան
ու անհասկան պայմանները, նա ստանապէս էլ ստիգացած
է այդ կազմադրական պետութիւնների կողմը: Այս բոլորը
գրկում է երկիրը ինքնուրոյն բազմաբանութիւն ունենա-
լուց, անգամ այն սանկալու իրաւունքից: Ժողովրդական
ներկայացուցչութիւնն էլ խաղաւած—ունենալու խոստում-
ներն էլ կառավարութեան կողմից կասկածելի—արդէն զի
կարելի իրեն յուսույ, թէ ղէթ նա սկիւր կը գնի երկրի
մէջ մի որոշ ներքին բազմաբանութեան:

Պետական կենքերի այդ անորոյ, երեւում վիճակը գժա-
րացնում, երբեմն իսկ հնարաւորութիւն չի տալիս Կ. Կ.-ին
նախորդելու աշխատաւորական բազմաբանութեան մի գնի,
մշակելու կուսակրկիւս. մի բան, որ արեւելի հրատա-
րական է միջ համար, քանի որ կուշած ենք ժամանելու և
աշխատելու իւրատեսակ պայմաններում աղբոր մեր մի բուն
աշխատաւոր ժողովուրդի համար:

Ինչ վերաբերում է մեր հարեւանքին, որոնց հետ միա-
սին և ձեռք-ձեռքի պիտի վարենք մեր պայքարը, այդ էլ
միջերկարական ոչինչ չի տալիս մեզ, ժողովրդական կազմ-
ակրպութիւնները բոնացի բազմաբան, մասունքներ կըւած
ու թման, հայրենասիրութիւնը վտարում:

Այս է ահա կուսակցութեան պատկերացում, այն երկրի բա-
զմաբան և անխառնական վիճակը, որի մէջ կուշած է կիս-
անկուս անգրանքներն ու գաղափարները Կ. Կովտէու
Ի՞նչ են ներկայացնում մեր սեփական շարքերն ու զանգ-
ւանները...

Գարակոստանի շարժումներն այնքան խնդրավորութիւն էին բերել մեր շարքերին. սակայն վերջին շրջանի ընթացքում տիրեց յուսախաբութիւն:

Ա շ ի ն ա տ ա ռ ո Ւ Ս Ը Ի Ն Ը, որ անժամ էր այդ շարժումներին, իր սրտի խորքում պահանջ ուներ միշտ մի ակնկալութիւն զբանջելու, ապագայ լաւ օրերի և հանգիստ ապրուստի մի յոյս, որ չ'իբրականայուէր և յուսախաբութեան մէջ չ'զգեց նրան:

Ռ ա ն ա կ Ը, որ յեղափոխական ձգտումներով էր հրապարակ կէլէ, ենթարկւած շինկերով կազմակերպութեան, ուրեմն և նրա կարգապահական օրենքներին, շուտով մերկացաւ իր անջանկալի պատկերով:

Մեր կազմակերպութիւնն այստեղ, ինչպէս յայտնի է, երկար տարիներ աւարտած է եղել միայն Յաճկահայաստանի գործունեութեանը, վերջին մի քանի տարին է միայն սկսել զործել բուն գրքերէ տողովորդի համար: Կրտ հետևանքն այն է, որ գանգաւանները ա շ ի ն ա տ ա ռ ո Ւ Ս Ը Ի Ն Ը մ'տ ա ծ է լ ա կ է ր պ ո վ չ շ ն ն գ ա տ ա ի ղ ա ղ ա ծ ի: Եւ շատ սակերը անարժան մարդիկ գործի զուրկ կանգնելով, մնալու են զործին:

Այս ամենը և որոշ տեղեր ուսուսական գործի մուտքը, ճնշումներն ու հալածանքը յեղափոխական ու ազատական տարրերի դէմ՝ ունեցել են իրենց խիտ բացասական ազդեցութիւնը մեր շարքերի վրայ:

Եւ այսօր սրտի գառն կոկիտով է, որ պէտք է խոստովանենք, թէ մեր շրջանի իւրաքանչիւր վարչում յայտնւր իւրական, սպանիլիները խորտակած, զէպի յեղափոխութիւնն ու նրա զինկալարներն ունեցած հաւատը մարտն, զէպի մեր ձգնառկներն ունեցած վտասհաւթիւնը կորած, ընկերներից շատերը լքւած, շարքերը բայջայուած են:

Ա Ս Տ Ի Ն Ի Ն Չ Ե Ժ ա ա ա ղ ա ծ ի Կ. Կ. Կ. նախորդ տարիներից և ինչով ու ինչ պայմաններում պիտի աշխատի իրագործել մեր կուսակցական սկզբունքները, Ռ. և Ը. ժողովների որոշումները:

Այնուամենայնիւ, մենք վտահ ենք մեր զազափարները յաղթանակին ու մեր շարքերում մնացած սակաւաթիւ ընկերները վրայ: Եւ նրանց բարոյական ոյժի վրայ յնձնած՝ այսօրւանից գալիս ենք մեր մեծ կազմակերպութեան գրօշը նորեն պարզելու, մեր ժողովորդի գործին ծառայելու:

Ը կ ն ր ն է ր, նստացել են մեր շարքերը... ընչ է մեր թիւն այսօր, բայց վաղը նա կ'ածի, եւ այժմ՝ ակելի բան երեւելն, մեր սակաւաթիւ գիտակից ընկերների վրայ է ընկնում անգուշ ու անխնել աշխատելու, գործելու պարտականութիւնը, նրանց վրայ է ընկնում Կ. Կ. Կ. էին և մեր շրջանի մարմինների շտաբը հաւաքելու, խմբելու պարտականութիւնը:

Թուսահատուելու տեղից շիայ. պայմանները ճիշտ զնուհատելով, շարքերն ու վտանգին համարակալ նայելով, ուղղամտ ջազարականութեամբ ոչինչ չ'ինտ, ենք կազմակերպելու մեր աշխատանքը, վերակազմելու մեր շարքերը, բարեբացնելու նրա գիտակցութիւնը, զատախարակելու նրան աշխատանքական իշխաններով, համախմբելու մեր շտաբը ինտելիգենցիան և խմբելու մեր զազափարներով մեր հասարակներին:

Կեցցե՛ գիտակից ու մարտնչող աշխատանքութիւնը:
Կեցցե՛՛ Կ. Թ. Կոմարկուսիսները:

ՏԱՎՅԱՆԻ ԿԵՆՏՐ. ԿՕՄԻՏԷ

Օգոստոս 8-ին, 1913 թ.

Թ Ե Ր Թ Օ Ն

Ի Մ Բ Ա Ն Դ Ը

VI

Կ Ի Ն Ա Ն Գ Ա Ն Ո Յ Ո Ւ Մ

Հիւանդութիւնն ծանրացաւ:
Պարբեր աւերում էր գանդադորեն, հազում էր ուտելին թրում. յետոյ փորահարկերը, բանգային փորահարկերը, արեան կրուսուը արագութեամբ բաժոււ, հիւծում էր ինձ:

Բանգային բժիշկը, ազնւոգի մի վրացի, բարեկամօրէն խորհուրդ էր տւել ինձ հիւանդանոց չ'գնալ, դատարանին հիւանդանոցը կատարեալ սպանդանոց է և ես անգոր եմ. այնտեղ գնում են մեռնելու համար, սակ էր նա ինձ:

Բանգապետը, սպայն, կարգադրեց ինձ հիւանդանոց փոխադրել, որովհետեւ, ինչպէս յետոյ իմացի, իմ սենեակը լաւեւոր էր, իսկ այդպիսի սենեակները բանգապետը ծածուկ կերպով վարձու էր սույն հարուստ կապաւուարներին: Եւ արդարև, իմ հետևանքաց անմիջապէս յետոյ՝ սենեակն արեւց մի հարուստ թիւրք աւազակի — ամիսը հարիւր բուրլով: Մի ուրիշ թիւրք, մարգապատութեան համար բանգարկան էր եղբօր հետ, հաւատացնում էր ինձ, որ իր սենեակի համար վճարում է բանգապետին որպէս կաշառք, ամիսը երկու հարիւր յիսուն բուրլի: Այդ բանգապետն այժմ ձերբակալուած է կաշառակերութեան համար և յանձնուած է գաւասանսին:

Եւ այսպէս՝ ինձ փոխադրեցին հիւանդանոց. կալանաւորը կամը չ'ուներ, Տնազանդուցի:

— Ես պատերի եմ ձեր սենեակը մաքրել, սպիտակացնել, հիւանդներից մի բանիցն զուրկ ասնել այլ սենեակներ, դուք այնտեղ հաւգիտ կը լինէր, սասց բանգապետը նկատելով իմ գծկամակութիւնը:

— Աւ ձեզ ընկեր կ'ունենաք, շարունակեց նա ժպտալով, մի հրեա բժիշկ, որ թէև մի փոքր աւարտիանկ է, ինչպէս և իր գործն յանցուցը, բայց վերջապէս բժիշկ է, կրթւած մարդ:

Հիւանդանոցի աննեսփոփոխ պարագան այն էր, որ սենեակն երբևէ մեծ լուսամուտ ուներ, որտեղից բացուում էր լայն հորիզոն մինչև Կասպից ծովը: Առաջ բաճն էր, ուր զբօսնում էին կապաւուարները և ես հնար ունէի դիտել ամներին Թետոյ լայն միջանցքի արեւելեան ծայրին մի ուրիշ մեծ լուսամուտ, որի առաջ փառում էր լայնարձակ ծովը մինչև կապաւուսու, մշուշապատ հորիզոնը: Հով ու կեանք էր փչում այդ լուսամուտից, ինչպէս և այնքան զազարիկ երազներ:

Եւ այս առաւելութիւնների հետ այդ նպոկած հիւանդանոցը սրբան սարափներ էր պահել ինձ համար: Օգոստոս ամիսն էր, տարւայ աննաշոգ ժամանակ էր մեր

կողմերում Գեղի հարաւ նայող լուսամուտներից արեգակը առաւօտից մինչև երեկոյ՝ շողբրի սեղ հարած երկամ էր թափում. ու ամբողջ օրը թրեւած պատերը գիշերներն էլ մեղ լափում էին, խեղզում աօթի մեջ:

Խնձաօցներու շափ շոգ էր. խաւարի հետ յայտնում էին անթու. գարշահատ միջանները, որոնց ձեռն պայքարելու համար ո՛չ մի հնար. սենեակի բոլոր ձեւքերը, պատներն ու յառակը, անկողինները, մեր զգեստները ողջ Եանձեւած էին միջաններով. և մենք ցերեկը աօթից էինք վազում պատեպատ, երկամները շնագուռով կատարութիւնից, իսկ գիշերները անկողինների վրայ թաւալ տալիս միջանների խայթոցից ու աօթից:

Այդպէս էին բժշկում, խնամում մեղ հիւանդանոցում Այր հիւանդանոցը...

Իրար կողքի, իրար վրայ շարուում են և՛ թաքտաւարն ու պարզ անդ անցողը և՛ վնեւրական վերքերով առաւաղան ու արփ ունեցողը, և՛ մահամբանն ու ապաքինողը, անկնքը, անկնքը, Ֆեւշներերի բժահաճոյքով, որնք սեր են այտակ և ըստ իրենց բժահաճոյքի խաղում են այդ թժեւան, անտեր բազմութեան կեանքերի հետ, վարձու են տալիս սենեակները, վահաւում են սեղը, փորթիկ յարմարութիւնը, մի աննելի անկիւնը: Աւելի դժբախտ են փորթահասակ փայտաւորները, որոնց սեղաւորում են կատաղի ոճադորների հետ, յաճախ սխաւար հրէշների հետ: Հաղիւ 10—15. Գարեկան այդ մանուկները ստիպւած են շնչել յանցանքներով ու պղծութեամբ յղկայտե մժուղարը, ապրում են անասելի գարշանքներ ու սուկուճեր, գիշերները գողում են աղտոտ սեսարաններից, լալիս են, ճչում ու յետոյ ընկնում են ու սարում նոյն զաղիք հոսանքով: Երբէք, երբէք չզգիտի մոռանամ այն 14—15 տարեկան հայ պատանին, որ նեւած էր հարեւած սենեակ հինգ ոճադորի թիւրքերի մէջ. լապտեր վառողը մի օր կամացուկ ինձ սասց, թէ այդ սենեակում ոճերներ են կատարում գժբախտ երեխայի հետ Յարակաւծ ձիւ պէս հոգիս Ետաւալ. գիծցի, ճչացի, աղերս սեղի և սեղօր եղայ փրկելու այդ մանուկը պղծութեան ճիրաններից:

Ֆելզներները վաճառւած էին...

Երբէք չզգիտի մոռանամ և այն երիտասարդին, որ վերի գլու ընկաւ իմ սենեակը զատ ու արգարութիւն հայցելու բժշկից, որ այդ ժամին ինձ մտ էր: Վերակացուն բանալիների խորքով հարածել էր նրա գանկին, արիւնը ճառագայթաձեւ կարմիր գծերով հոսում էր գագաթից դեպի վար յոնքերի, աչքերի, բունքերի ու Եոճրակի վնասից, ինչում, թրջում էր կուրծք և թիւկունը: Անխարելի էր ասանց սոսկում նայել այս սուրբակ արևմտալուզ գլխին, ստես խեղճատարութեան համար բոսոր, լայն գծերով շերտաւորած դեմքին ուր աչքերն ու շրթունքները Եեփաւծ էին կարմիր մաւուցիկ հեղուկից:

— Բժիշկ, բժիշկ, սեր մեղ կոտորում են հիւանդանոցում, ճչում էր գժբախտը Եեփաւքը տարածած:

Բժիշկը ուսերը թօթեց անյուսօրէն և դուրսը բաշ ընկաւ անցօր:

Եետոյ իմ շրջապատում, հարեւան սենեակներում վարակելի սխտերով բուճած, վերքերով պատած ու կենդանի հոտոջ մարմիններ, որոնք գարշահատութիւններիով լցնում էին միջանցը: Հիւանած ու արիւն փոխող թաքտաւարներ, որոնք հաղիւ են բաշ տալիս երեկց սկիորները, բայց միշտ շղթայաւծ՝ անգամ օրհասի ժամին, մահւան ճիրաններում. սենեգի մէջ զտանցողներ, ճչացողներ, որոնք կատարօրէն խեղդում են իրենց հարեւան հիւանդին կամ զաղիք պղծութեան անձաւաւոր լինում թոյլ ու անգործների վրայ: Անն կողմ ողբ, անքոց, հաւաչանք, առաճերի կրճտոց և հոյհոյանք, Եեփ ու ունոց, պղծութիւն ու գարշանք: Ու ամբողջ այդ շէնքը, որ հիւանդանոց է կոչւում, իր վերքերով ու սեստերով իր գարշահատ բայթաւոր մարմիններով ու սեստերով մի հակայական հրէշ է, որ թաւալում է աղբերի մէջ սանջուքի գաւառներով, ինքն իրեն խաճոսում, պղծ. և ոճիրներ գործում ցատուժի, կրքի ու կատարութեան ժամերին:

Բանքը ինքնին սարսափն է, անէնքն է, բայց բանդի հիւանդանոցը — զա սնուն չունի, զա մարդկութեան երեսի թուքն է:

Գժբախտ, լիտի ու պիղծ, որպէս մարդն ինքը:

* * *

Պժիշկ ընկերակիցդ մի փոքր արարիտակ է՝, սակ էր ինձ բանդապետը հիւանդանոց գալուց առաջ: Եւ ես անհանգստութեամբ ու հետաքրքրութեամբ սպասում էի սեսնել, թէ ի՞նչ է այդ արարիտակաւթութիւնը: Թակալին երիտասարդ մի մարդ էր, մտ երեսունհերեսուն հինգ տարեկան, շիկահեր, բարեկամ, հրեական խիտ շեշուած դիմագծերով, հաստ շրթունքներով ու յետ ընկած ճակատով: Աչքերը, սակայն, մի սեսակ երազակաւ սեսի, թէ արքեցութեան արտայայտութիւն ունէին, թախիթի հետ խաւուն:

Առաւետան սեսայ նրան առաջին անգամ և մինչև ճաշ աչքերի սխտեր, ցորակաւ արտայայտութիւնը կամայ կամայ սեղի ունեց նախ մի անորոշ անհանգստութեան, սպա մի շարագուշակ կատարութեան: Ես էլ իր սեղում նստել շեր կարողանում, բայցում էր պատից պատ, արագ-արագ, գէնքը ճուռում էր, զարպակոտ հայեացքներ նետում ինձ վրայ, սրէից ես անխորժ ցուրտ էի զգում, երբեմն կարծես պատաստում էր լալ: Ապա մտեցաւ զբան անցից վերակացուն խեղքեց զուրս թաղել իրան, մեծում ասանալուց յետոյ գարձաւ թափով, ինձ նայից առաճերը կրճաօցներով ու հրայայտ աչքերով, այնպէս որ ես սպասում էի, հիմա

ինձ վրայ էլ չեմ տեսնում որ կոկորդա էլ բռնի: Բայց ո՛ր, նա կուրծքը բռնեց, ահագին ձայնով շնչաց, շնձ կարող օ, շնձ կարող Աստուծ իմ, ու ընկաւ իր անկողնի վրայ Տեկեկալով:

Մտոցել էլ չարած: Ի՛նչ ունի այս մարդը:

Անհասարակութեամբ, գրեթէ երկիւղով ժամեցա՛յ ձեռքս ու սին զրթի ու քաղցրութեամբ հարցրի, թէ ի՛նչ ունի գոթախաւ:

— Ես պիտի սրսկեմ, հասկանում էք, մորճի պիտի սրսկեմ, մեռնում եմ... իո՛վ դուք... դուք ինձ խանգարում էք... ինչո՛ւ եկաք այս անեւտեղ... ինչո՛ւ եկաք, անողորմ... դուրս եկաք, դուրս, դուրս, դուրս... և ուսեղ ձեռքով յետ շարժեց ինձ:

Յնա ընկա՛յ անկողնիս վրայ, չգիտեի օգնութի՛ն կանչել, պաշտօնանե՛լ, նորից ժամեալ փորձել, հանգստացնել թէ՛ լաց լինել իմ և այս խելագարի ճգնաժամի վրայ...

Հաւատացած եի, որ խելագար է...

Բայց նա երկար չընդեց ինձ մտածել, արագութեամբ մերկացաւ իրպառ, ապա հանեց գլխուսակից սպիտակ հեղուկով լի մի սրակ, մի քանի ասեղներ և մի կողմից լալով ու հեւալով, շտապ շտապ սրածայր մետաղները անցեց իր միտքի մէջ և մորճին ներարկեց: Արիւնը հոսում էր խորած անդրբից, բայց մարդը գեւ շարժում էր ասեղները և մի բանի բողբ յետո՛յ նրա քաղուկները, սասորեք, կողից ծածկւած էին ասեղներով և ամեն կողմից կարմիր հեղուկը ծորում էր նրա մորթի վրայով:

Ու դժբախտ արարածը կամաց կամաց հրճւում էր, գեժքը պայծառանում էր, աչքերի մէջ փայլում էր անսանձան ուրախութի՛ն, առես մէկը հէնց նոր մի երջանկացնող լուր առեանք նրան:

Ապուշ կարած ու նոցմերով ես հետևում էի այս զուելի, այս ստորացուցիչ անբարանին, չի՛մանալով ի՛նչ անելու ղերջապէս նա կշտացաւ թունաւոր հեղուկից, ասեղները գուրս բաշեց, բամբակի կտորներով արիւնը սրբեց, զգեստները հագաւ, ժպտաց ինձ անուշութեամբ ու միանգամայն կերպարանափոխեա՛մ՝ վեր կացաւ եկաւ ձեռքս բռնեց ներողութի՛ն խնդրելու իր կողպութեան համար:

— Սա իմ դժբախտութիւնն է, չե՛մ կարող, մորճին իմ կեանքն է, իմ կրքնակութիւնը, սառւում էր նա, զուելի եմ, ախպէս չե՛ս... բայց հնար չկայ... Ձեզնից ամաչում էի, ձեր ներկայութիւնը ճնշում էր ինձ, առուտօրից առուտօրեկ եմ ձեր գառաճառով խնդրում եմ ներքեւ և ընդեզ ինձ երա... ու նա քահ քահ ծիծաղեց, մտաով շրխկացրեց: Ապա սկսեց յետ ու առաջ ժամ գալով երգել մի ուրախ եզանակ:

Մարդը յափշտակութեան, երջանիկ վերացումի մէջ էր: Այնուհետև օրսկան տասն քսան անկում, շնչեղ փշերները, նա մերկանում էր, կայտաւ ասեղները...

անկում մարճի վրայ և թունաւոր հեղուկը ներս անուժ նրանց կամաց նրա մայութիւնն այնքան մեծացաւ, որ գրեթէ մեկի էր շրջում, միշտ պատրաստ լինելու հոս մարս Մարճի վրայ էլ անջ չկար, ողջ վերբերել, շապիկը միշտ կարմիր, սրակը միշտ ձեռքում և գուր անցան իմ խնդրները, խորհարները, ներշնչութեղը, իմ նոյնիկ վերաւորները, որ ես նրան հասցնում էի մի փոքր մեղմելու այդ զուելի մայութիւնը, մի փոքր շափ դնելու այդ կատաղութեանը նա խնջեցանում էր: Արկածալից, սարսափելի կեանք էր ունեցել այդ թշուառահանը շնորհիւ իր երկրորդ մայութեան՝ գողութեանը: Ռուսաստանի գրեթէ բոլոր նշանաւոր քաղաքներում բանաւ էր նստել ամիսներ ու ասիլներ, ծեծուել էր անթիւ նստում, կրել անթիւ զրկանքներ ու միշտ գողութեան համար:

Գիշերները նա ակելի անտանելի էր գառնում: Պշտապէս սէ ճղճուանցի մէջ՝ նա ստնում էր, մշուժում, լալիս, աղերսում քնած ժամանակ, ճմուժ էր վերմակը, բարձը, շանգում էր կուրծքը ակեւ մի անտանելի ցաւից, կամ ցաւկում էր նստում, խելագարի պէս շորս կողմ նայում չա՛ծ աչքերով, առանց լուսնուներու, ու գանգաւում էր, թէ ես ուզում եմ իրեն թունաւորել, խեղդել, թէ թունաւոր փռչի ամեցի վրան մահացնելու համար:

Ահա սա էր իմ ընկերակիցը հիւանդանոցում այս եղկելի թշուառահանը, որ իմ կեանքն էլ դժօրք էր դարձնել ցերեկը իր ժահրու, արինտս վերցրով, գիշերը իր ճիւղ ու անոցով, իր խելագար սպանալիքներով:

Ու ցաւս մտացած՝ այնպէս ստուպում էի, խնդրեցի յետ ասնել ինձ իմ բանդասներեակը, աղաւթը հիւանդանոցից, աղաւթն այս խելագարի ներկայութիւնից: Ի գու՛ր, եւ դատապարտւած էի կրկնապէս, դատապարտւած էի իւրութեամբ կրել անապա, հիւանդ կեանքի բոլոր գառնութիւնները ու այս ցաւագար դժբախտի պատճառած բոլոր սարսափները:

Եւ կրեցի... մինչև որ գատական իշխանութեան կարգադրութեամբ նրան փոխադրեցին քաղաքի հոգեկան հիւանդների սունը, մտաւոր կարողութեան և պատասխանատուութեան ստիճանը սահմանելու համար:

Յետո՛յ շատ ուշ իմացայ, որ դաքսոր Եղեմեանցիք — այսպէս էր նրա անունը — փախել է հիւանդանոցից, քաղաք և ընկել փողոցից՝ փողոց, անեց՝ առն, Ի վերջոյ կարողացել է երկաթուղի նստել և խոյս առլ դէպի հիւսիս:

Հաճիրն սակայն հետամոզ պահանջների գնդակից ընկել էր ողորմելիս:

Այսպէս վերջացրեց իր արկածալից կեանքը այս ողորմելի քառանգահանը: